

ORD & SAG 42

ISSN 0108-8025

Udgivet december 2022 af
Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning
Aarhus Universitet

Redaktion: Kristoffer Friis Bøegh & Mette-Marie Møller Svendsen
Layout: Mette-Marie Møller Svendsen
Omslag: Peter Skautrup på feltarbejde i 1940. Læs mere på side 31-44.
Foto: AU Universitetshistorie;
www.auhist.au.dk/showroom/galleri/albummer/album001
Korrektur: Inge Friis, Kirsten Lyshøj og redaktionen
Trykt i 700 eksemplarer af AU TRYK, Aarhus Universitet

ORD & SAG tjener et dobbelt formål:

- 1) Publicering af videnskabelige artikler med emner inden for fagområderne dialektologi, ældre landbokultur, filologi og sociolingvistik – alt sammen fortrinsvis baseret på et jysk materiale. Sådanne artikler er alle fagfællebedømte forud for publiceringen. I dette nummer optages siderne 14-26 og 31-52 af videnskabelige artikler.
- 2) Orientering til en bred offentlighed om centrets virke, Jysk Ordbogs redaktion samt om, hvad der i øvrigt publiceres på og om jysk dialekt. I dette nummer optager sådant stof siderne 2-13, 27-30 og 53-72.

INDHOLD:

Året, der gik	2
Mette-Marie Møller Svendsen & Kristoffer Friis Bøegh: 90-årsfødselsdagen – jysk dialektforskning i Århus fra 1932 og til i dag	4
Viggo Sørensen: Lidt om bindingsværk (i jysk regi).....	14
Torben Arboe: Ordbøger for dialekterne i Thy	27
Kristoffer Friis Bøegh: Om dialektcykelturen i 1940 og udforskningen af artikelgrænsen mellem øst- og vestjysk	31
Jakob Kjær Bødker: Jeppe Aakjærs brug af dialekt i <i>Vredens børn</i>	45
Niels Møller: Thy for 200 år siden	53
Inger Schoonderbeek Hansen: Om Tænkepausen <i>Jysk</i>	59
Kirsten Lyshøj: Fra arkiverne	63
Spørg ”Skautrup”	72

Året, der gik

Den 19. december i år er det præcis 90 år siden, Peter Skautrup startede dialektindsamlingen ved Universitetsundervisningen i Jylland (i dag Aarhus Universitet), og grundlagde Jysk Ordbog. Det fornemme jubilæum ønsker vi at fejre med dette års *Ord & Sag*, og artiklerne viser, at der ufortrødent arbejdes med de jyske dialekter. På s. 4-13 beskriver Mette-Marie Møller Svendsen og Kristoffer Friis Bøegh, hvordan Skautrup fik realiseret sine planer om at redde, hvad der endnu kunne reddes af de traditionelle jyske dialekter. De beretter også om, hvordan centrets righoldige samlinger fortsat anvendes til at studere den jyske landbefolknings sprog, tankegods, kultur- og samfundsforhold, ikke mindst i en nutidig kontekst.

Interessen for jysk dialekt har i disse år fået fornyet styrke. Dialekterne repræsenterer de specifikke egne, folk kommer fra, føler sig hjemme i, og det betyder meget for mange i den globaliserede verden, vi lever i. Således oplever Torben Arboe stor interesse igennem sit omfattende arbejde med Thy-dialekterne; det udkommer i *Thy-ordbogen* og *Thy-udtaleordbogen* (se s. 27-30). Selv har jeg haft fornøjelsen af at skrive Tænkepausen *Jysk*. Aarhus Universitetsforlags populære bogserie giver en del medieopmærksomhed, fx gennem teaterforestillinger, folkemøder, interview på Bogforum og avisartikler (se s. 59-62).

Vi repræsenterer også Jysk Ordbog og centret i fagkredse. Vi deltog fx på Nordisk Forening for Leksikografis konference i Lund i april, hvor Mette-Marie holdt et oplæg om den brugerundersøgelse, hun stod for i vinteren. Mette-Marie, Kristoffer og jeg holdt også et oplæg om digitalisering af seddelsamlingen. I august deltog vi i den 12. Nordiske Dialektologkonference i Alta, Norge. Bl.a. holdt Torben oplæg om sit arbejde med Thy-dialekterne, mens Kristoffer, Mette-Marie og jeg holdt et oplæg om et nyt forskningsprojekt, Kristoffer har initieret: ”Tegn et kort”. Projektet skal give et bedre billede af, hvad sprogbrugere forstår ved sproglig variation i Danmark.

Jysk Ordbogs redaktion er nået til *ly-*, og centret har stor glæde af de to emeritusser, Ove Rasmussen og Viggo Sørensen, der trods universitetets sparekrav om rumtemperatur på 19 grader og redigerer derudad. Torben følger godt med, og både Mette-Marie og Kristoffer nyder godt af mesterlæreren Viggo. Vores frivillige Kirsten Lyshøj, Inge Friis og Ingeborg Christensen arbejder fortsat med at digitalisere

centrets spørgelistesamling, i år uden hjælp fra Niels Hald, der desværre døde sidste jul. Kirsten hjælper desuden Mette-Marie med overdragelse af centrets IT-systemer.

Vores indsats med ordbogsredaktion og forskningsformidling i diverse fora bidrager til debatten om, at dansk ikke bare er én bestemt, standardiseret varietet. Vi er med til at nuancere debatten gennem vores medvirken i fx det populære P1-program *Klog på sprog*, bl.a. live fra Sprogense i Bogense, og på bloggen lingoblog.dk. Den stigende interesse for de jyske dialekter, og disciplinen (socio)dialektologi, gør også, at ph.d.-studerende Yonatan Goldshtein, der inden længe bliver færdig med sine studier af dansk stød, har fået en ny kollega; Kirstine Boas startede 1. september på sit ph.d.-studie af fynsk. Ja, fynsk!

Sandt at sige har centret kendt til op- og nedture i de ni årtier, der er gået. De kommende år vil være præget af en vis nedgang, da universitetet kæmper med faldende indtægter, bl.a. på grund af en krypende studentpopulation, og, helt akut, galopperende energipriser. Vi kommer til at arbejde målrettet med at igangsætte nye udviklingsprojekter, baseret på eksterne bevillinger. Her vil vi tage udgangspunkt i centrets forcer: at indsamle data om jyske dialekter, at udforske dem lingvistisk og kulturhistorisk, og at formidle de unikke samlinger, centret har lagt hus til og værner om.

Vi er godt på vej med et projekt, der skal digitalisere Jysk Ordbogs seddelsamling, så centrets materiale om jysk kulturarv fremtidssikres og gøres søgbart for forskere og alment interesserede. I løbet af vinteren indhentede vi positive erfaringer gennem et pilotprojekt, hvor studentermedhjælper Agnes Boel Nielsen indscannede 2 % af materialet, og vi etablerede et godt samarbejde med kolleger på Center for Humanities Computing Aarhus (CHCAA).

Endelig vil jeg gøre opmærksom på www.jysk.au.dk, centrets hjemmeside, der i dén grad har fået et løft med Mette-Marie og Kristoffers indsats. Det er her, *Ord & Sag* fremadrettet vil få en prominent plads, for på grund af kommende sparetider – og som bidrag til at mindske klimaaftrykket – vil vores årsskrift fremover udelukkende udkomme online. Nok vil det kræve en vis tilvæning, men online-formatet giver også nye muligheder, vi vil udforske sammen med jer læsere.

Vi ønsker alle en glædelig jul og et godt nytår!

Inger Schoonderbeek Hansen, december 2022

Mette-Marie Møller Svendsen & Kristoffer Friis Bøgh:

90-årsfødselsdagen

– jysk dialektforskning i Århus fra 1932 og til i dag

1. Indledning

Matthias Moth, ophavsmanden til Moths Ordbog fra omkring år 1700 (tilgængelig via www.mothsordbog.dk), blev i 1698 advaret af biskop Henrik Gerner mod at tage dialektord med i sin ordbog, da indsamling og redaktion deraf “er ej én mands Gerning, men mere vanskelig end man tror, i Særdeles om alle Dialekter skulde tilsættes ... thi det vilde blive et meget stort Opus” (citeret efter Rasmussen 2002: 15). Efter 90 år med materialeindsamling og redaktion af Jysk Ordbog (herefter JO; tilgængelig via www.jyskordbog.dk) må det konstateres, at Gerner havde ret: Indsamling og redaktion af en dialektordbog er et omfattende projekt, der har krævet, og fortsat kræver, en stor fælles indsats. Mange led indgår i processen med at skabe en historisk dokumentationsordbog over de jyske dialekter, og JO kunne aldrig være blevet til uden de mange meddelere, indsamlere, frivillige, IT-personale og redaktører, som har været en del af ordbogen siden Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning's tilblivelse i Århus i 1932. I dag har instituttet skiftet status til forskningscenter under Afdeling for Nordiske Studier og Oplevelsesøkonomi på Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet, og navn til Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, opkaldt efter ordbogens grundlægger, professor i nordiske sprog Peter Skautrup (1896-1982).

I denne artikel vil vi kort redegøre for den historiske baggrund for dialektforskningen i Århus, og vi laver nogle nedslag i forhold til JO på nettet, digitalisering af Peter Skautrup Centrets samlinger og centrets aktiviteter ved siden af ordbogsarbejdet. Desuden tager vi et kort kig på fremtiden for dialektforskningen i Århus.

2. Historisk baggrund, kort fortalt

Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning blev oprettet den 19. december 1932 på initiativ af Skautrup. Instituttet var drevet af eksterne midler frem til 1973, hvor det (nu også formelt set) kom under Aarhus Universitet. Formålet fra starten var at udarbejde en samlet ordbog over de jyske dialekter, som kunne afløse H.F. Feilbergs imponerende, men langt fra fuldt ud dækkende enmandsværk *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* (1886 ff.). Skautrups tilgang til dialektforskning var præget af, hvad der kan kaldes en ”red-hvad-reddes-kan-attitude” (jf. Hansen 2011: 300). Samme holdning findes hos Feilberg, som med følgende ord i indledningen til sin ordbog kalder til handling for dokumentation af dialekterne:

Under det i andre lande optagne arbejde [med] at indsamle og bearbejde folkemålene, har vi i Danmark stået langt tilbage både for Norge og Sverige. Skal der gøres noget, er det ganske vist på tide, da den uniformerende kulturstrømning, der efterhånden trænger ind i de inderste og ensomste kroge, arbejder på, til fordel for rigssproget, mere og mere at udslette sprogarternes ejendommeligheder. (Feilberg 1886-1893:III)

Opgaven var ikke let; man skal huske på, som professor og mangeårig medarbejder på JO Kristian Ringgaard skrev i sin nekrolog over Skautrup mange år senere, at ”[e]n dialektordbog [hverken er] en ensproget eller en tosproget ordbog, men en mangesproget” (1982: 23). Arbejdet er tilsvarende omfattende og mangefacetteret; alligevel tog Skautrup opgaven på sig med stort gåpåmod, og han var den rette mand for den, og i det hele taget for at opbygge et dialektforskningsmiljø i Århus. Skautrup var docent i dansk fra 1928-1934, senere professor i nordiske sprog på Aarhus Universitet fra 1934-1966, og desuden rektor for universitetet fra 1953-1955.

Skautrup var en enormt produktiv forsker, og så havde han en i særklasse dyb forståelse for det materiale, han arbejdede med. Med museumsforstander H.P. Hansen som medredaktør udsendte han første gang allerede i 1932 tidsskriftet *Sprog og Kultur*. Tidsskriftets navn illustrerer, at det for Skautrup altid var centralt at se på sammenhængen

mellem sproget og den kultur, sproget er en spejling af. Over de næste 46 år udkom *Sprog og Kultur* i 27 bind. Det blev efterfulgt af *Ord & Sag*, som udkom første gang i 1981 (jf. Rasmussen 2002: 4). Den tætte forbindelse mellem sprog og kultur kom også til udtryk i fx Skautrups afhandling og prisopgave i nordisk filologi, *Et Hardsyssemål* (1927-1930, 1979), som var en emneopdelt fremstilling af det dialektale ordforråd på Holstebro-egnen, hvor Skautrup selv var fra. Ringgaard karakteriserede dette værk med følgende ord:

Under gennemlæsningen forbløffes man over, hvordan Skautrup på én gang ser dialekten indefra, véd, hvor vid horisonten er, kender følelser, meninger og anskuelser, kender det daglige arbejde, kender sorg og glæde og højtidsstunder og dog samtidig er i stand til at stille sig udenfor og ovenover og beskrive det alt sammen med videnskabsmandens rolige overblik. (Ringgaard 1982: 22)

Skautrup havde desuden erfaring som redaktør på ODS (Ordbog over det danske Sprog; www.ordnet.dk/ods), som han bragte med sig ind i arbejdet på JO (jf. Hansen 2011, 2020).

Skautrup fik hurtigt etableret gode kontakter over store dele af Jylland, og allerede i 1932 modtog instituttet de første optegnelser (Rasmussen 2002: 5). Over de næste årtier indsamlede og bearbejdede Skautrup og hans studerende og kolleger et væld af forskellige typer materiale: optegnelser og lydoptagelser indsamlet i felten, spørgelistebesvarelser fra et stort netværk af meddelere samt større enkeltoptegnelser (senere kaldet ”punktoptegnelser”) af eksterne bidragsydere med sprogvidenskabelig baggrund. Dertil kom excerperinger af en stor mængde eksisterende stof: ældre utrykte samlinger, dialektbeskrivelser, topografiske beskrivelser, lokalhistoriske årbøger, faglitteratur, skønlitteratur af jyske forfattere, skønlitteratur skrevet på jysk dialekt etc. (Hansen 2011: 310).

I dag består JO’s seddelsamling af ca. 3,1 millioner ordbogssedler med excerpter af forskellige typer skrift- og talesproglige kilder, som giver et unikt indblik i den jyske landbobefolknings kultur- og samfundsforhold i perioden ca. 1850-1920. Det omfangsrige, heterogene materiale er grundlaget for redaktionen af JO, og generelt for dele af forskningen på Peter Skautrup Centret (jf. Hansen 2020).

3. Nedslag: Da ordbogen blev digital

JO's publiceringshistorie afspejler projektets alder: De første prøvehæfter af ordbogen udkom i årene 1970-1979, og dermed var afsnit *A-ankel* færdigredigeret og trykt. Men i 1980'erne blev det tydeligt for redaktionen, at JO ville blive for omfattende til at skulle udkomme i et fysisk format i stil med ODS (jf. Rasmussen 2002: 10). Som mangeårig JO-leder og redaktør Ove Rasmussen skriver, så kostede trykningen simpelthen en formue: ”Trykningen af hæfte 4 (64 sider) kostede godt 83.000 kr. [i 1979], jf. at månedslønnen for en videnskabelig medarbejder var ca. 8.000 kr.” (2002: 10). 83.000 kr. i 1979 svarer rundt regnet til 315.000 kr. i 2022. Og på det tidspunkt, i 1980'erne, gav det nogle problemer, for hvordan så alternativet til det fysiske bogformat ud?

Året 1987 blev et vendepunkt: Redaktionen skiftede skrivemaskinerne (og hvad man nu ellers brugte i det daglige arbejde) ud med computere og gik dermed digitalt. Redaktionen gik i gang med at bruge et tekstbehandlingsprogram, som gjorde det muligt at overføre arbejdet til en database, og i 1990'erne blev det nærliggende for redaktionen at overveje en udgivelse på internettet, som flere og flere fik adgang til. En udgivelse på nettet ville give mange nye muligheder for ordbogen, bl.a. linkning mellem artikler, løbende opdateringer og ubegrænset plads til visning af de mange farvelagte udbredelses- og udtalekort (jf. Rasmussen 2002: 13 f.).

I 2000 kom JO online i en udgave udviklet af IT-firmaet UNI·C. Den nye online-tilstedeværelse resulterede i en del ret forskelligartede henvendelser:

På det sidste er der [...] nogle, der benytter os som rigssprogs-, sted-, navne- eller fremmedordbog – formentlig fordi vi dukker op som et af de første tilbud, når man i søgemaskinerne på nettet indtaster ”ordbog”. Undertiden kan vi svare, at *okay* allerede optræder i dansk fra starten af 1900-tallet, eller at *Ausiait* er det grønlandske navn for Egedesminde, men i reglen må vi henvise til gode kolleger i Dansk Sprognævn, Afdeling for Navneforskning mv. (Sørensen 2003: 3)

I 2010'erne fik redaktionen stabled et samarbejde med IT-firmaet iLEX på benene, som står for både det redigeringsværktøj og den hjemmeside, som brugerne møder i 2022. XML-formatet er alsidigt og anvendeligt, og sikkerheden ved at bruge et standardformat er god. Der er dog mange forskellige sider af IT-arbejdet, som skal holdes ved lige, og hjemmesider er notorisk berygtede for hurtigt at afsløre deres alder i forhold til udseende og funktionalitet. Derfor har redaktionen et håb om at få opdateret dele af hjemmesiden inden for de kommende år, bl.a. i forhold til søgefunktionalitet og layout, så JO kommer til at kunne det samme i forhold til det tekniske, som de onlineordbøger, brugerne er fortrolige med i forvejen.¹

4. Nedslag: Digitalisering af kildemateriale

JO trækker på flere store samlinger af dialektmateriale, som er hjemmehørende på Peter Skautrup Centret, nemlig spørgelistesamlingen, båndsamlingen og seddelsamlingen. De bør alle eksistere i et digitalt format, men arbejdet hen imod sådan en fremtidssikring er ikke lige nem, og derfor er digitaliseringsprocessen ikke lige langt for de tre samlinger. I dette afsnit præsenterer vi kort de forskellige samlinger og gør status for arbejdet hen imod den digitale form.

4.1 Båndsamlingen

Som følgende citat fra Torben Arboe viser, så er lydoptagelser af dialekttalende en værdifuld ressource:

En fintmærkende lydskrift kan ikke gengive det talte helt præcist – eller sikre at de detaljer kommer med, som senere viser sig at være vigtige. Man kan heller ikke med kuglepen på papir følge et naturligt taletempo. Båndoptagelsen derimod registrerer det hele, og man kan afspille det igen og igen, indtil man har fået rigtig fat på netop de lydlige, leksikalske eller syntaktiske fænomener, der skal undersøges i den givne sammenhæng. (Arboe 1981: 11)

Et omfattende båndoptagelsesprojekt, der skulle dække dialekter i hele Danmark, løb i årene 1971-1976, se figur 1. Optagelserne skete i samarbejde med kollegerne fra Institut for Dansk Dialektforskning på Københavns Universitet. Derefter fortsatte optagelserne et stykke tid

endnu. Resultatet fra de mange års arbejde er, at Peter Skautrup Centrets båndsamling består af over 1.000 optagelser lavet i årene 1960-1990.

Figur 1. På billedet ses tv-tilrettelægger Thomas Mikaelson (tv.), en meddeler og dialekt-forsker Niels Åge Nielsen (th.). Kilde: Peter Skautrup Centret.

Båndoptagelserne blev overført til CD'er i 1990'erne for at sikre optagelsernes overlevelse, og samlingen opbevares i dag i digitalt format af Det Kgl. Bibliotek, Århus. Optagelserne bliver i disse år brugt til forskellige undersøgelser af fonologiske træk i de jyske dialekter, se fx Yonatan Goldshteins & Rasmus Puggaards artikel i *Ord & Sag* 39 (2019).

4.2 Spørgelisterne

Spørgelisteprojektet varede i ikke mindre end 65 år. Det blev startet i 1949 af Niels Åge Nielsen i form af ”Avisspørgelisten”, se figur 2. Her blev læserne præsenteret for en række spørgsmål om dialektale betegnelser, og læserne blev opfordret til at sende svarene direkte til professor Peter Skautrup. Og det gjorde de så, i stort antal! Svarene ankom både i formelle breve, på bagsiden af postkort mv. (Lyshøj 2014:14).

Af de meddelere som besvarede den første spørgeliste, var der mange, som havde mod på at besvare flere, og dermed var kimen til

spørgelisteprojektet lagt. Spørgelistesamlingen består af besvarelser af 135 almindelige spørgelister, 36 regionale lister samt 19 særlister, og informationsmængden fra samlingen skønnes at svare til ca. 2/3 af den i seddelsamlingen. Spørgelistens funktion er at give ”et oversigtsbillede over sproglige fænomeneres udbredelse i dialekterne (ca. 1870-1940), mht. både glosevalg, udtale, betydning og anvendelse” (Lyshøj 2014: 17). I dag er størstedelen af spørgelisternes informationer samlet i en database, og software bruges til at lave udbredelseskort via udtræk fra databasen, som bruges i redaktørernes daglige arbejde. Arbejdet med at få den sidste del af spørgelisternes informationer indtastet i databasen er fortsat i gang.

Aarhus-Professor samler paa jyske Dialekt-Ord
UDSENDER SPØRGEListER

INSTITUTET for Jydsk Sprogbrug, Meddelelse bedes om at sende Svarene til Professor P. Skautrup, Aarhus Universitet, har indledt et omfattende Arbejde for at samle de jyske Dialekter. I den Forbindelse har Institutet udsendt en pørgeliste Nr. 1, hvori man søger Oplysning om de jyske Bæverarter for følgende:

1. Hvad kaldtes Gaardens Beboersprog (Sida, Raaling, Indsaa?)
2. Kaldte man (Kjærrer, Kobus, røbe, Fæhus, Fæstid?)
3. Heisteralden (Siald)
4. Pøden i Høensha (Bik, Høns, Høns, Høns)
5. Hvad kaldtes Faaret, naar det viste Gang har Lam (Glimmer, Ungar, Lammeha?)
6. Hvad kaldtes Vædderen (Vædder, Bøse, Bøsevædder?)
7. Kærreret Vædder (Bøse, Gjørd, Gjørd)
8. Hulam (Aalam, Glimmerlam)
9. Hølvædderet (Hølvædderet, Hølvædderet, Hølvædderet)
10. Hølvædderet (Hølvædderet, Hølvædderet, Hølvædderet)
11. Hølvædderet (Hølvædderet, Hølvædderet, Hølvædderet)
12. Hølvædderet (Hølvædderet, Hølvædderet, Hølvædderet)

Dialektgeografisk Kort
 Ordene i Parentes er til Hjælp eventuelt Meddelelse. Man ønsker nøjagtigt oplyst, i hvilket Ordene bliver eller blev brugt.

Professoren oplyser, at Materialet skal bruges til Udarbejdelse af dialektgeografiske Kort. Man ved, at de enkelte Ord har meget forskellige Udbredelses-Områder i Jylland, og vil gerne have disse nøjagtigt kortlagt. Desuden vil Institutet søge at finde Grunden til Forskellene i Ordbrugen, og endelig skal det sproghistoriske Problem klarlægges: Hvorfor stammer Ordene?

Adressen er Professor P. Skautrup, Aarhus Universitet.

Magi paa

ARHUS TEATERS »dejlille«
 holder i Aften for anden Gang i Sæsonen til Premièren og har sat et Stykke med Verdenen paa Plakaten. Stykket, der udføres, er det eneste Puffstykke G. K. CHESTERMAN'S Fantasiiske Komædie i tre Akter »Magi«, skrevet i 1913 og begrundet som et Mesterstykke fra Puffstykkeens Haand Det er et Fantastisk og Mirakuløst Virkelighed i Virkeligheden. Spørgsmålet, datter problem en Præst, Sigvald Larsson, som repræsenterer for Tolmen, en Løse, Karl Sigvald Larsson.

Figur 2. Den første avisspørgeliste fra 1949, hvor læserne blev opfordret til at sende svarene direkte til professor Skautrup.

4.3 Seddelsamlingen

JO's seddelsamling består af cirka 3,1 millioner sedler. Sedlernes indhold spænder bredt og består bl.a. af excerpter fra arkivmateriale, historisk kildemateriale fra årbøger, punktundersøgelser med detaljerede beskrivelser af de enkelte dialekter mv. Samlingen er sårbar på grund af sin fysiske form, og en digitalisering af samlingen er et naturligt skridt at tage for at fremtidssikre materialet. I vinteren 2021 søsatte vi derfor et pilotprojekt med digitalisering af JO's seddelsamling i samarbejde med Center for Humanities Computing

Aarhus (CHCAA). I projektet blev 56.000 sedler indscannet, hvilket svarer til 2 % af seddelsamlingen, og undervejs blev en række af leddene i processen diskuteret og justeret, fx hvordan forskelligt seddelmateriale skulle håndteres, og hvordan softwaren brugt i projektet bedst kunne imødekomme indscannerens behov.

Peter Skautrup Centrets redaktion arbejder i øjeblikket hen imod en opskalering af pilotprojektet, så hele seddelsamlingen kan blive digitaliseret. Hvis opskaleringen bliver en realitet, så resulterer det i en række store fordele for både fagfolk og alment interesserede, bl.a. nem onlineadgang til materialet med gode søgemuligheder, som supplerer JO's indhold på flere parametre.

5. Nedslag: Centrets formidlingsaktiviteter

JO er ”en enestående samling af regionalt kulturstof, der fortjener at blive lagt frem for forskning og offentlighed – systematiseret og tolket, som det sker i ordbogen” (Sørensen 2010: 3). For redaktionen har rollen som formidlere altid fyldt betydeligt i arbejdet. Hvad enten det har været som fortolkere af centrets samlinger til færdige ordbogsopslag, som brevkasse for spørgsmål om sprog eller som foredragsholdere og skribenter i forskellige sammenhænge, har det været en opgave, vi prioriterer.

På Peter Skautrup Centret vil vi gerne kunne tilbyde let og overskuelig adgang til en lang række hjælpemidler til de dialektnysgerrige. Centrets hjemmeside, www.jysk.au.dk, indeholder et væld af informationer om dialekter, især de jyske, i mange forskellige formater: Man kan lytte til dialektprøver fra hele landet, læse om særtegn ved de enkelte dialekter, lære centrets historie, samlinger, forskning og publikationer bedre at kende, læse dialektspørgsmål og svar i sprogbloggen ”På godt jysk”, og høre centrets medarbejdere fortælle om forskellige emner i vores podcast, som produceres af Mette-Marie Møller Svendsen.

2022 har budt på en lang række aktiviteter for centrets medarbejdere, som man også kunne læse i årsberetningen. Se også fx Torben Arboe og Inger Schoonderbeek Hansens artikler for uddybning i dette nummer af *Ord & Sag*.

6. Same procedure as last year? Fremtiden for Jysk Ordbog og Peter Skautrup Centret

Ingen (måske med undtagelse af biskop Henrik Gerner) kunne have forudset, at JO ville blive så omfangsrigt og tidskrævende et projekt, som det er blevet. Over 50 % af materialet er nu færdigredigeret, og der er et godt stykke vej endnu. En ny generation af redaktører er gået i gang med arbejdet, og forhåbentlig vil vi med tiden blive lige så ferme til det avancerede ordbogsarbejde, bl.a. at tolke meddelernes lydskrifter og til at tegne udtalekort, som den ældre generation af redaktører er.

Hvad fremtiden bringer, ved ingen, men Peter Skautrup Centret er med sin bemanning, sine projekter og sine formidlingsopgaver godt rustet til lidt af hvert. Flere spændende projekter venter på at blive realiseret. Fx er digitaliseringen af seddelsamlingen med dertilhørende visning og søgefunktion på nettet noget, som vi arbejder hen imod. Centrets medarbejdere har altså mange gode opgaver at give sig i kast med, som dialektinteresserede vil kunne følge de kommende år. Det bliver spændende at se, hvilke mange projekter vi kan berette om til centrets 100-årsfødselsdag, og vi håber, at I bliver ved med at læse med.

Litteratur

- Arboe, Torben. 1981. Dialektbånd og databehandling. *Ord & Sag* 1: 11-18.
- Feilberg, Henning Frederik. 1886-1893. *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål* I. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund & Thieles Bogtrykkeri, III.
- Hansen, Inger Schoonderbeek. 2011. Livslange indsatser – om arbejdet hen imod Jysk Ordbog. I Torben Arboe & Inger Schoonderbeek Hansen (red.) *Jysk, øsmål, rigsdansk mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen udgivet på Viggo Sørensens 70-års dag den 25. februar 2011*. Århus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Nordisk Institut, Aarhus Universitet, 300-316.
- Hansen, Inger Schoonderbeek. 2020. Jysk Ordbog – af hvem, til hvem og hvorfor? I Sandström, Caroline, Forsberg, Ulla-Maija af Hällström-Reijonen, Charlotta Lehtonen, Maria Ruppel, Klaas (red.) *Nordiska studier i lexikografi 15*. Helsingfors: Nordisk forening for leksikografi, 299-316.
- Jysk Ordbog. www.jyskordbog.dk (tilgået 2. december 2022).

- [Lyshøj, Kirsten]. 2014. Vi vil ikke ... DØ! *Ord & Sag* 34: 14-18.
- Rasmussen, Ove. 2002. Jysk Ordbog – en 70-årig med fremtid i. *Ord & Sag* 22: 4-15.
- Ringgaard, Kristian. 1982. Peter Skautrup, 21. januar 1896 – 5. august 1982. AU Universitetshistorie; www.auhist.au.dk/fileadmin/www.auhist.au.dk/filer/Skautrup_nekrolog_01.pdf (tilgået 30. november 2022).
- Skautrup, Peter. 1927-1930, 1979. *Et Hardsysselmål*. København: Th. Linds Efterfølger Lauritz Schmiegelow & Universitets-Jubilæets Danske Samfund.
- Sørensen, Viggo. 2002. Året, der gik – beretning fra institut og ordbog. *Ord & Sag* 22: 2-3.
- Sørensen, Viggo. 2003. Året, der gik – beretning fra institut og ordbog. *Ord & Sag* 23: 2-3.
- Sørensen, Viggo. 2008. Året, der gik – beretning fra institut og ordbog. *Ord & Sag* 28: 2-3.
- Sørensen, Viggo. 2010. Året, der gik – beretning fra institut og ordbog. *Ord & Sag* 30: 2-3.

Note

- 1) Man kan få et indblik i redaktionen i dag via en video på forsiden af vores hjemmeside, produceret under ledelse af Hans Plauborg fra afdelingen Events og Kommunikationsstøtte, Aarhus Universitet: www.jysk.au.dk (tilgået 30. november 2022).

Viggo Sørensen:

Lidt om bindingsværk (i jysk regi)

Når man forestiller sig den klassiske danske landsby – uden selv at være opvokset på landet – så er det bindingsværksbygninger, man ser for sig. De prægede også det nostalgiske billede af landlivet, som ASA præsenterede os for gennem hele 19 Morten Korch-filmatiseringer i årene 1950-1976 (netop en årrække, hvor de sidste rester af en særegen landsbykultur forsvandt).

I velholdt stand er bindingsværksmure unægtelig dekorative: de lodrette og vandrette tømmerdele tjærede eller malede (i sort eller en anden mørk farve), og tavlene (dvs. fladerne mellem tømmerdelene) kalkede (i hvidt eller en anden lys farve).¹ Det har normalt (såvel i by som på land) givet prestige at holde sådanne ydermure præsentable. Med til billedet hører naturligvis også det prægtige stråtag (eller i sjældnere tilfælde rør-, halm-, tangtag), som jeg dog af pladshensyn ser bort fra i det følgende.

Byggestilen med bindingsværk er naturligvis ikke opstået af dekorative hensyn – lige så lidt som dens uddøen har noget med æstetik at gøre. Motivationen for begge dele er, når det kommer til stykket, rent praktisk: et spørgsmål om tilgængelige byggematerialer, økonomi, behov for rumindretning etc.

Ler, tørv, træ

Så langt vi kan spore tilbage, har folk her i landet brugt disse tre naturprodukter, når det gjaldt om at bygge boliger og opholdsrum.

Havde man adgang til ler, kunne man til nøds altid stampe en mur op af det, og ovenpå lægge et tag af grene (med et lag af tætnende tørv øverst). På den måde vides fx fæstebønderne i Aspe sogn at have klaret sig i starten af 1700-tallet: *Husene var smaa og lave, Murene var klinede op af æltet Ler. Naar man skulde bygge, kørtes en stor*

Dynge Ler hjem, og den æltes ved Hjælp af Kreaturerne. Dernæst var det Kvindernes Sag at være Murere. De tog Leret med Hænderne og klistrede et Lag op paa ca. en halv Alens Højde. Forneden var Muren meget tyk, men aftog i Tykkelse opad. Naar den første halve Alen Mur var tør, havde den gerne slaaet nogle store Revner. Disse tættedes ved at "lævies", som man kaldte det, og der lagdes saa et nyt Lag paa en halv Alen ovenpaa og saaledes videre, til Muren var høj nok. Til sidst kalkedes den øverste Halvdel, og saa havde man efter Datidens Mening en smuk Mur ... Gulvet var af æltet, stampet Ler. Ovn og Skorsten var ligesom Murene klinede op af Ler.²

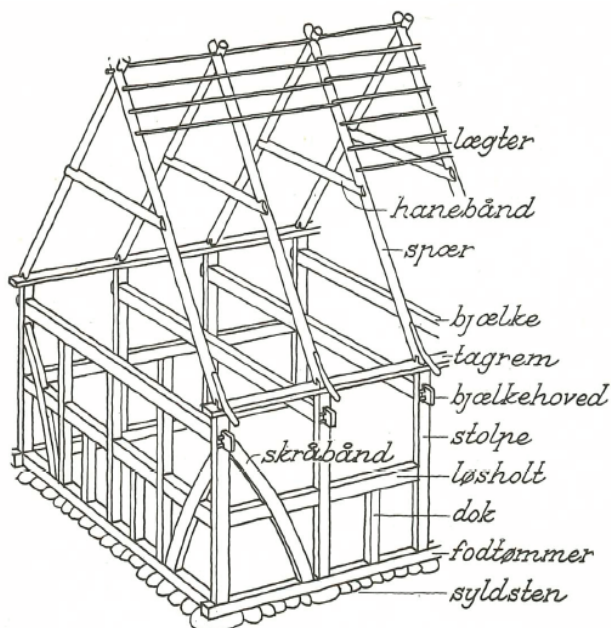
Var det vanskeligt at skaffe ler, medens man havde lettere adgang til græstørv, var også det brugbart til husvægge. Så sent som i 1800-tallet var der nybyggere på den midtvestjyske hede, hvis *Boliger synes at hvile paa ældgamle Traditioner ... Husene, der kaldtes "Sojhuse", var en Slags Jordhuse, hvis Vægge bestod af Tørv ... lagt op paa Jorden som et Dige af indtil 1 ½ m's Højde, og herpaa var anbragt "Spænder" (Tagspær) af Træ, hvorpaa var lagt Rafter (lange smækre Grene), og herpaa et Tag af Lyng ... Bohavet var ligesaa primitivt som Huset, og Bænkene kunde være dannet af Jord eller Kampesten, og en saadan kunde ogsaa gøre Gavn som Stol ... Sojhusene kunde være gravet 1 ¼ m (ned) i Jorden.³*

Hverken ler eller tørv er dog særlig vind- og vejrbestandigt. Leret sprækker let i en solvarm, tør tid, og i vådt vejr blødes leret på overfladen op, navnlig i bunden af en væg; også tørv blødes op og smuldrer efterhånden. Begge materialer stiller løbende krav til småreparationer, og med mellemrum må hele muren bygges om. Kunne man få fat på træ, var dét langt at foretrække som byggemateriale: det er både formfast og godt isolerende – især da egetræ. Så jævnt stigende velstand, forbedret infrastruktur mv. gjorde i løbet af middelalderen træhuse til normen.

Materialer og teknik

Vil man bruge træ som dominerende byggemateriale, kræves der dels adgang og råd til tømmer (fra velvoksne træer, allerbedst eg), dels faglig viden om fældning, opskæring og formgivning af træ (altså en vis tømmererfaring). Velhavende folk har tidligt haft begge dele til rådighed og har derfor allerede i Trelleborg mv. kunnet opføre huse,

hvis bærende konstruktioner alle var af massivt træ, sammenføjet i en skeletstruktur, og som i hovedtræk fremgår af figur 1. På en nedre vandret støtte (syldsten, normalt også fodtømmer) rejses med faste mellemrum lodrette stolper, som foroven forbindes med nabostolperne med en tagrem; således både i bygningens facade og på bagsiden. De to rækker stolper forbindes på tværs af loftsbjælker, som i gavlene støttes af lodrette stolper med samme mellemrum som på langsiderne. Tagets spær forbindes forneden med tagremmen (direkte over hver stolpe), et stykke oppe vha. hanebånd med tilsvarende lægte på husets anden langside, endelig i tagets spids direkte med denne lægte.

Figur 1. Det bærende træskelet i et typisk bindingsværkshus. Nederst midt i billedet en *hjørnestolpe*. Kilde: Bjarne Stoklund: *Bondegård og byggeskik før 1850* (1969, s. 29).

Hadde man træ nok til rådighed, blev også væggene til slut opført af træ, nemlig egeplanker (såkaldte *buller*) indsat vandret i noter mellem husets stolper. I vore dage er der ikke mange sådanne *bulhuse* tilbage, men se i figur 2 en sådan ladebygning fra 1600-tallet fra enen syd for Kolding. Men er massivt træ en mangelvare, kan husets

vægtavl (mellem de bærende stolper) også opføres af andre (billigere) materialer – altså netop den kombination, vi typisk forbinder med *bindingsværk*. Jeg skal nedenfor komme nærmere ind på disse vægge, men vil allerede her (i tilslutning til figur 1) nævne, at væggenes tavl da ofte er stabiliseret af mindre tømmerdele: vandrette løsholter midtvejs op mellem stolperne, lodrette dokker eller støjler mellem fodtømmer og løsholt, skråbånd på tværs mellem nabostolper.

Figur 2. Bullade i Binderup (tæt ved Skamlingsbanken). Kilde: Johannes Brøndsted (red.): *Danmark før og nu* II (1952-1954, s.161).

Husets sider kan yderligere stabiliseres med vandrette løsholter midtvejs op mellem stolperne, lodrette dokker mellem fodtømmer og løsholt, skråbånd på tværs mellem nabostolper (oftest i husets hjørner), etc.

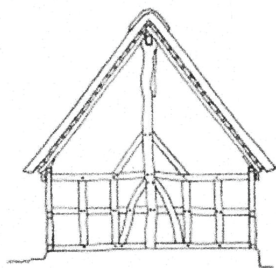
Som det ses af figur 1, er bindingsværkshuset opbygget som en række (næsten) ensartede moduler (eller elementer) i længderetningen – hvert element spændende fra stolpe til stolpe (dvs. 1,6–1,9 m) og oftest kaldt et *fag* eller en *binding*. Huset kan ret let forlænges eller afkortes med et antal fag, ja selv flytning er en overkommelig opgave – hvilket undertiden blev nødvendigt ved udflytning af gårde i forbindelse med landsbyfællesskabets opløsning. *Hvis den gamle gårds tømmer*

var i nogenlunde stand, kunne man simpelthen bryde længerne ned og genopføre dem på den nye byggeplads. Det lod sig forholdsvis let gøre med en bindingsværksbygning, men var naturligvis alligevel bekosteligt og tidrovende. Nemmere og billigere (var eksperimentet) ... at man først slog vægge, ovn og skorsten ned og derpå frigjorde et parti på 8 fag af længen ved at oversave lægter og remme. De 8 fag blev forsvarligt afstivet og derpå stemmet i vejret af donkrafte, således at der kunne køres vogne ind under fodremmene. Der skulle være 4 par hjul under hver langside ... og 4-6 heste spændtes for i hver side ... Man undgik (så) f. eks. at lægge nyt loft og tag, og det, som bonden ellers skulle bruge en hel sommer til, kunne han på den måde klare på 14 dage.⁴

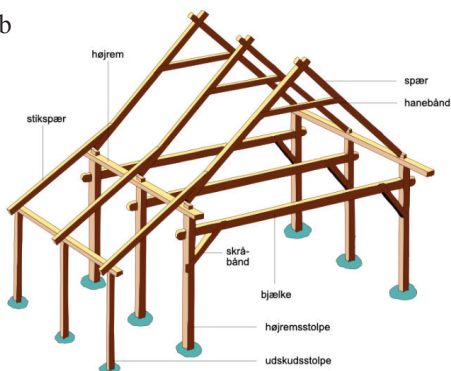
Alt modulbyggeri går jo hurtigt, når blot modulerne ligger klar og er markerede (IKEA i erindring). I gammel Tid kunde de føre et Hus op (dvs. rejse skelettet) paa én Dag. De samlede i længere Tid paa Sagerne, der skulde bruges, og havde Tømmeret liggende til Rede ... Saa grov de Støtter (Suler) ned i en Række i Sandet (vi er i Vestjylland!), lagde der ovenpaa en Mast eller Raa (som tagrygning), grov saa Stolper ned ved begge Sider, hvor Husets Ydervægge skulde være, og fæstnede nu Sparrene (= spærene) til Masten og til Stolperne med Spigere (osv.).⁵

I dette citat optræder nogle hidtil uomtalte *suler*. Bindingsværk har jo en næsten tusindårig historie i Danmark (og andre steder endnu længere), så der har naturligvis udviklet sig en hel række af undertyper med et væld af detailforskelle. Her skal kun i forbifarten nævnes et par særtyper (se figur 3): (a) de gamle *sulebygninger*, hvor høje midt-stillede suler, mange steder hele naturgroede træstammer, bar en tung rygning i taget (i citatet ovenfor en strandet mast eller rå), og resten af tagkonstruktionen bæres af rygning og tagremme i forening; (b) de yngre *højrems-* eller *udskudsbygninger*, hvor taget som normalt hviler alene på tagremme og hanebåndsstøttede spær, men hvor taget så er ført videre ned over de normale tagremme, nu kaldt højremme, som forinden hviler på et nyt sæt remme foroven i ydermure, der er flyttet et stykke ud fra bygningens stolper, og som under det forlængede tag bliver ret lave; denne konstruktion giver i de fremkomne *udskud* plads til ekstra småkamre, alkover etc.

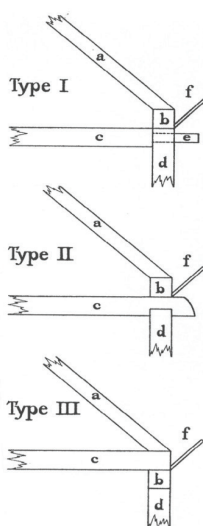
3a

3b

Figur 3a og 3b. To varianter af bindingsværkshuset. – Til venstre et *sulehus* (med en række midtstående *suler*, som bærer en svær *tag-ås*). Kilde: www.antikabc.dk/1/sule – Til højre et *højremshus* eller *udskudshus* (med ydervæggene flyttet udefter fra de bærende stolper). Kilde: www.denstoredanske.lex.dk/højremshus

Figur 4. Tre stadier i tagremmens placering. Type I: over bjælke (hvis hoved er stukket gennem stolpe). Type II: over bjælke (som med indskæring griber ind i oversiden af stolpe). Type III: under bjælke (naglet ind i oversiden af stolpe), og det er denne placering, som ses i figur 1. – b = tagrem; c = bjælke; d = stolpe. – Kilde: Robert Huhle: *Bogen om Himmerland* (1958, s. 289).

Og for at nævne en vigtig detailforskel i sammenføjnngen af bygningernes træskelet (uafhængig af ovennævnte typologi), så er tagremmen/højremmen i sit møde med stolper og bjælker i tidens løb blevet hævet op over dem begge (se figur 4, Type III), hvilket har været med til at forøge loftshøjden i beboelsen (som godt nok var lav i gamle bindingsværkshuse).

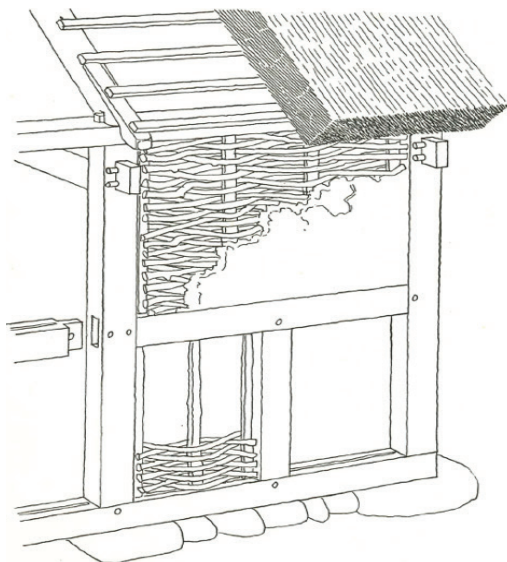
De vændrede vægge

Mange træbygninger fra middelalderen og 1600-1700-tallet var bulhuse, altså med tømmervægge. Men alle naturressurser har jo en ende. Efter et årtusinds skovrydning til fordel for landsbyer og deres agre (år 0-1200) og det næste halve årtusinds skovfældning til bulhuse, skibe, vogne etc. (1200-1700) var tømmer de fleste steder herhjemme blevet en mangelvare. Kongen og lokale myndigheder greb alt for sent ind (fra midten af 1500-tallet med forbud mod bulhuse og mod at fæste stolper direkte i jorden; fra slutningen af 1700-tallet med projekter om rejsning af ny skov). Omkring år 1800 var kun ca. 4 % af Danmark dækket af skov (godt nok meget ujævnt fordelt på landsdelene), og gedigent tømmer (navnlig eg, men også i stigende grad ask) var vanskeligt og bekosteligt at skaffe. Den oplagte løsning var i første omgang at begrænse brugen af solidt tømmer til de bygningspartier, hvor det var mest nødvendigt, nemlig bygningens bærende skelet (som vist i figur 1).

Ydermurenes tavl gik man i løbet af 1600-1800-tallet de fleste steder over til at udfylde med sådanne billigere materialer, som egnen tilbød: grene og kviste fra underskov (eller ved vestkysten: ilandskyllede trædele), vidjer (især af hassel og pil) fra kratvæksten i markskel etc., ler fra nærmeste lergrav (evt. blandet op med mindre mark- eller strandsten). Med sådanne materialer kan der faktisk frembringes stabile tavl – når blot man benyttede den gammelkendte fletteteknik, man i forvejen anvendte til fremstilling af kurve, måtter, bånd og (arealmæssigt mere sammenligneligt) de flytbare gærder, der i fællesskabets tid blev brugt til at forhindre græsning i bymarken.

Opbygningen af et tavl startede nu med, at man kilede smågrene fast i riller anbragt halvt inde i de omkransende tømmerpartier, så grenene dér dannede et fladt netværk. Op og ned mellem dem flettede man så et net af vidjer (fortrinsvis hassel og pil), se figur 5. Processen gøttoges

(fx med ifletning af halm), til det samlede netværk var fintmasket og stabilt nok. Herefter blev tavlet tættest, ved at man fra begge sider klaskede lervælling (evt. iblandet mindre sten) ind om netværket, lod det påklaskede lag tørre – og gentog processen, til fyldet var kommet ud i niveau med stolperne. Fletteprocessen (både tidligere og her ved bindingsværk) hed i det nordlige og mellemste Østjylland at *vændre* (en afledning af *vånd* = tynd bøjelig kæp); så i denne egn, hvor fletning af vægtavl greb særligt om sig, talte man om *vændrede vægge*.

Figur 5. ”Bindingsværksvæg med lerklining. Leret er klinet på grene, flettet mellem støjlere. Støjlerne er foroven stukket i huller, forneden i en rende eller not i løsholt og fodrem. Løsholtet er på tegningen trukket lidt ud for at vise samlingen med tap og taphul.” Kilde for billede og tekst: Bjarne Stoklund: *Bondegård og byggeskik før 1850* (1969, s. 31).

Fletning kræver ingen håndværkerindsigt (sådan som sammen-tømringen af husets trædele gør); processen er bare tidkrævende, forlanger fingerfærdighed, præcision, gentagelse og tålmod. Det var derfor typisk kvindearbejde, og det samme gjaldt i nogen grad den afsluttende overkalkning af tavlene, som skulle beskytte lerfyldet mod

vind og vejr. Mændene skulle sørge for gravning, tilkørsel og æltning af leret, mens koner og piger tog sig af selve kliningen. De arbejdede sammen to og to, én stod indenfor og én udenfor, og så slog de det våde ler på fletværket fra begge sider på én gang. De skulle slå godt til for at få leret til at sidde ordentlig ... Når den klinede væg var tør, blev den "svummet", smurt over med en lervælling med kalk i for at dække eventuelle ujævnheder og revner, og når også dette lag var godt tørt, var væggen klar til at blive kalket.⁶

I reglen gik kvinderne fra flere gårde sammen om arbejdet, som derved fik en social dimension: *Kliningen var ... ikke blot et anstrengende arbejde, men også et muntert samvær, som blev afsluttet om aftenen med gilde og dans.*⁶

Vedligeholdelse og alternativer

Selvom man havde kalket ydermurene i flere omgange – og måske endda sikret dem i bunden med et lag græstørv (såkaldt *træk*⁷) – så kunne det danske vintervejr godt gå hårdt ud over en bindingsværksmur. Der kom ofte revner i tavlene (og da især, hvis bygningens træskelet satte sig pga. mangelfuld fundering). *Et bindingsværkshus kræver megen vedligeholdelse. Navnlig er de lerklinede vægge skrøbelige, og man søgte derfor nogle steder at beskytte dem mod regn og frost med en beklædning af halm og rør eller en mur af opstablede tørv. En almindelig regel var det, at alle bygningerne skulle have en grundig omgang hvert forår inden pinse. Når skaderne på væggenes lerklining var udbedret, gik man i gang med at pynte husenes facader op med tjære, maling og hvidtekalk.*⁸

Den langsommelige opfletning af bindingsværksfelterne og det bestandige behov for reparation medførte naturligvis, at man opgav fletkonstruktionen, så snart man fandt mulige alternativer. Et sådant alternativ, som vandt frem omkr. 1800, var at opmure tavlene med soltørrede sten, hjemmefremstillet af sandholdigt ler, man selv kørte hjem fra nærmeste lergrav. Det gik hurtigt at mure et bindingsværkstavl op med sådanne sten. De bidrog også bedre end de vændrede tavle til at stabilisere hele muren, og inde i bygningen gav de rå sten god fugtighedsregulering og lyddæmpning, hvorfor

soltørrede sten blev særligt populære til indvendige skillevægge – og tørrede lersten igen er ved at komme på mode til dette formål, nu i presset form.⁹ Men i ydervægge gav stenenes porøse struktur alvorlige problemer, medmindre de blev kraftigt overkalkede. *I de senere Tider (dvs. op mod midten af 1800-tallet) afløstes de vendrede Vægge afraa Lerstensvægge, men disse fik ikke lang Levetid til udvendig Brug, ti de havde de modsatte Egenskaber afvendrede Vægge. Disse (sidstnævnte) var stærke og med ... Reparation næsten uforgængelige, men hine (dvs. væggene af rå lersten) var saa uholdbare, at hvor Vind og Regn stod paa, kunde de skylles ned paa faa Dage, og for en Indbrudstyv var det en let Sag at gaa igjennem en saadan Væg, selv om den var velmuret.*¹⁰

Inspireret sydfra har konger og stormænd langt tilbage anvendt brændte lersten (såkaldt tegl) til deres bygningsværker – fx Danevirke i 500-tallet, og siden prestigebygninger som borge, kirker og klostre. Teglbrænding var dog længe en resursekrævende og derfor bekostelig affære, for der krævedes særlige ovne til formålet; der skulle fyres op til en betragtelig toptemperatur på 1150°C – og så køles ned igen inden en ny brænding. I ældre tid byggede man en brændeovn tæt ved byggeprojektet og sløjfede den, når opgaven var løst.¹¹

Først ny teknik omkr. 1850 (med såkaldte ringovne¹²) satte så meget skub i teglproduktionen (i et stigende antal faste teglværker af fabrikskarakter), at mursten kom ned i en overkommelig pris; men så blev de også straks populære landet over. Bindingsværkstavl af brændte sten opmuret i bankerot (dvs. en mørtel af ler, sand og læsket kalk) var ikke alene vejrbestandige, så de overflødiggjorde kalkning; stenene gav også den ukalkede bindingsværksmur et rigt spil i farvenuancer (fra lysegult over rødt til mørkebrunt, alt efter hvilke urenheder leret i den enkelte sten indeholdt, og hvordan den havde været stablet under brændingen). Se figur 6.

Figur 6. Bindingsværksmur med tavl af ukalkede brændte sten. Kilde: www.bygningsbevaring.dk

Bindingsværkets afvikling

Men den stigende anvendelse af brændte mursten førte i længden til, at selve bindingsværksstilen gik af mode – i hvert fald når det drejer sig om nybygning eller bekostelig ombygning. Hvorfor dog – hvis ikke lige af nostalgiske eller æstetiske hensyn – holde fast ved en teknik, hvor bygningens stabilitet blev sikret af et komplekst træskelet, når denne stabilitet kunne sikres alene med de nye mursten (frigjort fra bindingsværkets stive modulopbygning)? Især da i en tid (omkring 1800), hvor ordentligt tømmer blev stadig vanskeligere at få fat på, og hvor man ofte var nødt til vælge spinklere dimensioner og/eller importeret fyrretræ.¹³

Faktisk var grundmurede bygninger (af mursten og hvilende på en stensokkel) allerede fra slutningen af 1600-tallet dukket op i en enkelt jysk egn (uden dér at udfordre den overordnede bindingsværksstruktur), nemlig i det vestlige Sønderjylland syd for Ribe, inspireret af hollandsk og nordvesttysk byggeskik. Egnens hårde vestenvind og gentagne stormfloder gik så hårdt ud over traditionelt bindingsværk, at bønderne selv (formentlig med hjælp fra fremmede teglbrændere) vovede sig ud i teglbrænding, foretaget i lokale jordgravede ovne.

I min Barndom (dvs. i 1860'erne) var det meget almindeligt, at Bønderne selv brændte de Sten, som de skulde bruge til deres Bygninger

... Naar Brændingen hen i Eftersommeren foregik, samledes i Reglen Naboerne og Byens Folk ... ved Ovnens de sidste tre Aftener, det stod paa ... for Morskabs Skyld og for at forkorte Tiden for den Mand og Kone, som forestod Brændingen, og som i den Anledning skulde vaage baade Nat og Dag. Foran Ovnens var af Stænger og Græstørv lavet en meget provisorisk Beboelseslejlighed, hvorfra Fyringen foregik ... og det var der, at vi om Aftenen samledes, Unge og Gamle, Mænd og Kvinder, for at holde Tæjelownssjow (= teglovnssjov) ... Tiden gik for det meste med at synge Viser og fortælle Historier.¹⁴

Mur for mur (med de særligt udsatte syd- og vestmure først) blev bindingsværket i de vestsønderjyske bønderes stuehuse erstattet af grundmur. Siden bredte denne lokale byggeskik sig også til dele af det østlige Sønderjylland og til Sydvestjylland, ja sågar til egnen omkring og nord for Ringkøbing fjord.¹⁵

Næsten samtidig (fra starten af 1700-tallet) var man i København og de danske købstæder begyndt at opføre borgerhuse af grundmur og med tegltag (det sidstnævnte påbudt mange steder pga. brandfaren ved stråtag, grundmur i facaden påbudt i København 1795, også pga. brandfare). De brændte mursten og taget af tegl blev efterhånden en-rådende i købstadskulturens fleretages bygninger, og det er utvivlsomt herfra, den generelle brug af teglsten fra slutningen af 1800-tallet bredte sig til landboernes stuehuse hele landet over. Ubundet af bindingsværkets faste moduler kunne bygningerne nu udformes anderledes frit og inkorporere fremmede stiltræk.

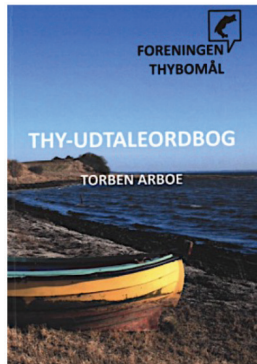
Baggrunden for den nye byggeaktivitet er de gode tider for landbruget, som fulgte efter produktionsomlægningen i 1880'erne, og forklaringen på den karakter, som nybyggeriet fik, finder man for en stor del i stationsbyerne ... Beboerne i disse småbyer stod så at sige med et ben i hver lejr og havde dermed muligheden for at blive kulturformidlere mellem købstad og bondeland. Ad den vej overtog bønderne nu købstadens byggeskik i stilblandingsens periode i en simple form.¹⁶

I vore dage er bindingsværk så godt som opgivet i nybyggeri. Men heldigvis står der et pænt antal bindingsværksbygninger tilbage – i by og (mest) på land, og et opslag på Google med søgeord ”bindingsværk” giver indtryk af stor interesse for bindingsværksbygninger og deres

vedligeholdelse. Meget bindingsværk er sågar fredet, og en del er flyttet til Frilandsmuseet i Kongens Lyngby eller Den Gamle By i Aarhus. Så dette (knap tusindårige) stykke bygningshistorie er vel sikret for eftertiden.

Noter

- 1) Farvevalget har i høj grad været egnsbestemt, selvom man overalt kan finde undtagelser. Hovedtendenserne er if. Søren Vadstrup: *Bindingsværkshuse i Danmark* (www.bygningsbevaring.dk/uploads/files/anvisninger/8-ANVISN_Lersten.pdf) (2010) følgende (jf. hans illustration s. 3): På Sjælland og Lolland-Falster helt hvidkalkede huse (så tømmeret kun anes igennem som mørkere skygger); i Jylland, på Fyn og Bornholm har husene for det meste lyst gule, røde eller rødviolette tavl, medens tømmeret står i rødt, rødviolet, brunt, grønt, gråt eller sort (det sidste, hvis tavlene har den rødviolette farve dodenkop); nogle steder finder man ydermere tynde kontrastfarvede kanter omkring tømmeret.
- 2) Andr. Pedersen og Chr. Jensen: Om Linde By i Asp Sogn. *Hardsyssels Aarbog* 1912 s. 11. – *levvie* var den midtvestjyske betegnelse for at smøre lervælling på flettede tavl; i randområder hertil hed det at *levre*. Den afsluttende tilglatning af tavlet hed samme steder at *glodre*.
- 3) *Turistforeningen for Danmark, Aarbog* 1927 s. 152. Den vestjyske betegnelse for græstørv (som blev brugt til et hav af formål, jf. *Ord & Sag* 34 s. 34 ff.) er *soj* el. *såd*.
- 4) Johan Hvidtfeldt: *Den danske bondegård* 1965 s. 57f.
- 5) Evald Tang Kristensen: *Øen Holmsland og dens Klit* 1891 s. 15 f.
- 6) Johan Hvidtfeldt: *Den danske bondegård* 1965 s. 42.
- 7) Jf. *Ord & Sag* 34 s. 49f.
- 8) Johan Hvidtfeldt: *Den danske bondegård* 1965 s. 43.
- 9) www.bæredygtigtbyggeri.dk/komprimerede-lersten
- 10) Evald Tang Kristensen: *Fra Sabro Herred. Aarbog for Dansk Kulturhistorie* 1900 s. 78.
- 11) [www.denstoredanske.lex.dk/tegl_\(Historie\)](http://www.denstoredanske.lex.dk/tegl_(Historie))
- 12) www.da.wikipedia.org/wiki/Ringovn
- 13) Johan Hvidtfeldt: *Den danske bondegård* 1965 s. 60.
- 14) J. Jacobsen: *Tejelownsjow 1888-1892 I-III*. – De følgende mange sider omhandler (sikkert inspireret af Blichers *E Bindstouw*) tre teglovsaftner med indlagte viser, historier etc.
- 15) H. Zangenberg: *Danske Bøndergaarde. Grundplaner og konstruktioner*. 1925. Det jyske område med bøndergårde i grundmur ses med krydsskravering på kortet s. 66. – If. Johan Hvidtfeldt: *Den danske bondegård* 1965 s. 44 rækker det i Vestjylland helt op til Limfjorden.
- 16) Johan Hvidtfeldt: *Den danske bondegård* 1965 s. 62 f.

Torben Arboe:

Ordbøger for dialekterne i Thy

Dialekterne i Thy er nordvestjyske dialekter, de har dermed både vestjyske og nordjyske træk. Disse træk kan også findes hos digtere og andre kilder i Thy, og Foreningen Thybomål udgav i 2016 *Mini-ordbog over Thybomål* ud fra især digte af Jens Søe og Hans Bakgaard fra Sydthy. Med inddragelse af digte dels fra Nordthy og Midtthy ved Jens Kirk og Harald Rysgaard, dels flere fra Sydthy ved Gustav Nielsen-Refs og endelig ordlister mv. fra flere interesserede over hele Thy kunne jeg via foreningen i 2020 udgive *Thy-udtaleordbog*, hvor udtalen af de enkelte ord gengives, sådan som digterne og de andre skribenter har noteret dem. Det blev i alt ca. 6.200 ord og udtaleformer, der gengives som en ordbog, i første del (udtaleordbog 1) med thybomålformerne først, fx *awten* = aften, *æ* = jeg (s. 16 og 100), i anden del (udtaleordbog 2) med de rigsdanske former først, fx andre = *ajjer*, øje = *yw* på thybomål (s. 104 og 190).

En stor ordsamling på ca. 17.000 ordsedler fra Thy er udarbejdet af lærer Torsten Balle, Torsted sogn lidt vest for Thisted i 1950-1970'erne, og en kopi af disse sedler var løbende indgået i Jysk Ordbog. Men samlingen stod også på Lokalhistorisk Arkiv, Thisted, som Balle en tid var leder af. Samlingen blev i 1980'erne overført til det daværende Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning og befinder sig nu på Peter Skautrup Centret. Ordsedlerne indeholder for hvert enkelt ord både lydformer, bøjningsformer, oversættelse og et el. flere citater, der er delvis oversat til rigsdansk. Vi begyndte for flere år siden en indtastning af ordsedlerne i en database, Thy-basen, først og fremmest ved Ingeborg Christensen, for at gøre det muligt for andre interesserede

at udnytte de mange oplysninger online. Det bedste ville naturligvis være at få det hele samlet i en ordbog; men en sådan ville blive meget stor og formentlig dyr at udgive, kunne vi ret nemt forudsæ ud fra det væld af oplysninger, ordsedlerne indeholder. Det viste sig heldigvis, at Lokalhistorisk Samling, Thisted, ved Orla Poulsen, ville påtage sig udgivelsen, og vi kunne derfor intensivere indtastningen af Torsted-samlingen til Thy-basen; det skete ved to studentermedhjælpere, Ida Wendelbo Hansen og Agnes Boel Nielsen, som Afdeling for Nordisk/IKK gav bevilling til. Projektet blev forsinket af coronanedlukningen i 2020-2021, hvor vi i perioder ikke måtte komme på Peter Skautrup Centret, men blev afsluttet omkring årsskiftet 2021/2022.

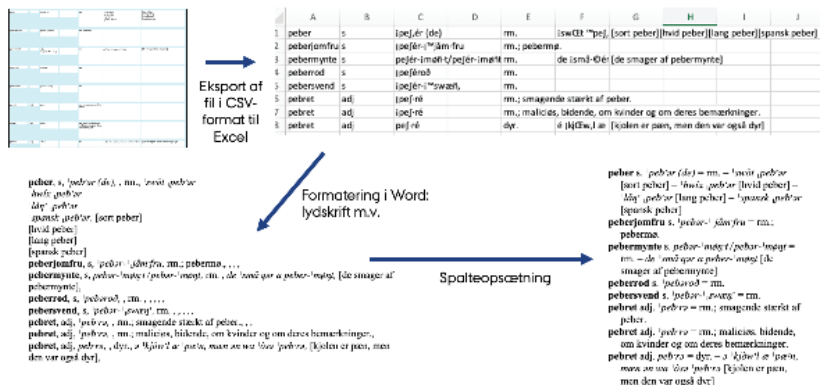
oplysning	ord	system	sektion	tilsættelse	afslutning	tilsættelse af afsnit
overskrevet	perf part	afslutning		em, (overskrevet)	for nu er det afsluttet	han ligger i overskrevet af de, han synes, at det der arbejder om stier porten er et var udslag, for ham af overskrevet, at så ligner det.
overskrift	5	afslutning		for stier vægt.		
over	5			af slus s. III [FUNKTIONER]		
over	5	afslutning	afslutning	em, baggrund. Omnes færdig med afslutning begynder med indlæ- ningen med en dets- sædvanlige forår. Der kendes mindst mindre kun over e. murede op af	for stier vægt s. III af slus s. III af slus s. III af slus s. III	[v] skal snart være broder / broders ud af over en den af stier, murede baggrund. Af stier over stier.

Figur 2. Indgang i Thy-basen

Men én ting er indtastning i Thy-basen, en anden er redaktion af dette materiale til en Thy-ordbog. Før man kunne tage fat på dette, skulle Thy-basens indhold omsættes til word-filer, og dette krævede omsætning til såkaldte CSV-filer (comma separated values), komma-separerede filer i Excel-format, en omsætning, Kirsten Lyshøj tog sig af, lige fra afsnit A til afsnit Å (se figur 3). Derefter kunne jeg begynde redaktionen af materialet til en Thy-ordbog (i to spalter).

Redaktionen omfatter først fastlæggelse af opslagsformer for de enkelte artikler, herunder skelnen mellem homonymer, eller rettere: homografer, med samme retskrivning; dette vedrører bl.a. substantiver og verber som føde¹ s. = mad, hhv. føde² v. = ernære, skaffe mad til. Dernæst er der i mange artikler behov for videreopdeling i (under-) betydninger; dette har lige fra starten været vanskeligt og tidkrævende, da der ofte kun er nuanceforskelle mellem betydningerne, fx er

der allerede i ad¹ og af¹ eksempler nok til 6-7 betydninger og underbetydninger i hver artikel. Lydskriften, den fonetiske gengivelse af udtaleformerne, skal kontrolleres, også i eksempelsætningerne; det er en forenklet Dania, der stort set svarer til Jysk Ordbogs lydskrift, dog med tilføjelse af *x* som betegnelse for klusilspring eller klusilparasit (en k-agtig lyd i udtalen af vokalerne *i y u*, fx *byx* = by).

Figur 3. Udtræk fra Thy-basen til wordfil

Balle oversætter ofte eksempelsætningerne til rigsdansk; men hvor det ikke er tilfældet, tilføjer vi i skarp parentes en oversættelse, så ordret som muligt. Også hvor Balle ikke oversætter direkte, men omskriver (parafaserer) til nærliggende rigsdansk formulering, tilføjes en næsten ordret oversættelse i skarp parentes. I adskillige tilfælde nævner Balle ikke blot lydformer og eksempler fra Torsted, men også fra andre

banke² v. *bāŋ'k* – *bāŋ'kər* – *bāŋ'kəd* – *bāŋ'kəd*

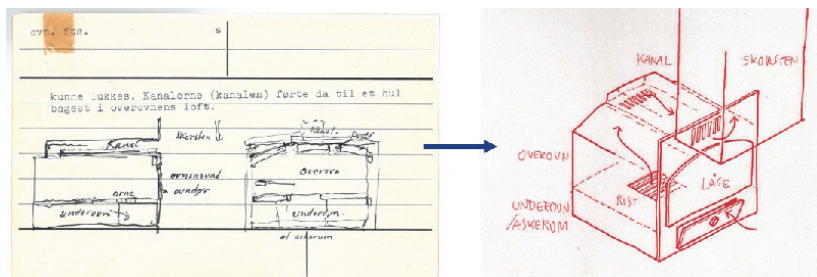
- 1) = rm.; slå, men ikke særlig kraftigt. – *han bāŋkər 'səm' i'ix* [han banker søm i] – *han 'bāŋ'kəd 'po' əd mæ ə 'ham'ər* [han bankede på det med hammeren] – *han 'bāŋ'kər i ə 'bow'r* [han banker i bordet]
- 2) = rm.; (trans.). – *w ska 'bāŋ'k dæ* jeg skal prygle dig. – *hon bāŋkər 'klèj'r* hun banker tøj. – *han bāŋkəd 'po' ə 'da'r* [han bankede på døren]
- 3) *bāŋ'k* = rm. 1394 Heltborg.

Figur 4. Ordbogsartiklen *banke*²

sogne, ofte nabosogne i Nordthy, desuden fra sogne i Sydthy, især til illustration af udtaleforskelle, fx vedr. vestjysk stød.

På adskillige ordsedler har Balle tilføjet en skitsetegning, fx vedrørende en muret ovns indretning. Disse illustrationer bliver nu gengivet af Hans Møller som professionel tegner og indgår i ordbogen. På ordsedler

vedr. plantenavne har Balle anført de latinske navne, hvorfra mange kan findes med illustration i *Danmarks vilde Planter* (1958). Vi havde først fået tilladelse til at gengive disse illustrationer i *Thy-ordbogen*; men Hans Møller har nu tilbudt at gentegne dem, så ordbogen kan få samme ”streg” i alle illustrationer.

Figur 5. Balles skitsetegning af ovn (ca. 1970) og Hans Møllers gengivelse heraf (2022)

Thy-ordbogen har p.t. et omfang på ca. 750 A4-sider, og med de nævnte illustrationer samt lydskriftoversigt, brugervejledning, forord mv. når den formentlig op på ca. 800 sider; den påregnes udgivet i 2023. Ved siden af Arne Espegaard: *Vendsysselsk Ordbog I-V* (1972-86, ca. 1500 s.), *Ordsamling for egnsprogene i Hanherred* (2022, ca. 600 s.) og Hanne Gintborg: *Morsingbo-ordbog* (2014, ca. 500 s.) bliver *Thy-ordbogen* dermed et vigtigt bidrag til beskrivelsen af de nordjyske dialekter.

Kristoffer Friis Bøegh:

Om dialektcykelturen i 1940 og udforskningen af artikelgrænsen mellem øst- og vestjysk

1. Indledning¹

I sommeren 1940 tog professor i nordiske sprog Peter Skautrup (1896-1982) og en gruppe af hans studerende på Aarhus Universitet ud på en 14 dage lang ekskursion på cykel – cykelturen i dansk dialektologi, her omtalt som *dialektcykelturen*. Ruten gik nordvest over fra Hundslund ved Horsens, og den endte i Hanherred og Thy. Det faglige formål var at lave optegnelser og derved ”fastlægge den geografiske grænse mellem vestjysk og østjysk sprog” (Gregersen 2016: 68), altså lingvistisk feltarbejde. I 1988 gav en af deltagerne, eller feltarbejderne, Erik Dreyer Jørgensen, et erindringsinterview til Universitetshistorisk Udvalg, i dag AU Universitetshistorie, hvor han bl.a. fortalte følgende om dialektcykelturen:

[Skautrup] tog os med på en dialekttur. Det må have været i 41’ eller 42’ [det var i 1940 – KFB], og vi var et hold på en halv snes stykker, der cyklede fra Horsens Fjord skråt op igennem Jylland for at følge dialektgrænsen mellem øst- og vest[jysk]. Og der havde han så på forhånd fået opgivet navne og adresser på en lang række meddelere, som vi opsøgte, og efter en spørgeliste skulle vi så undersøge, hvordan udtalen var på en lang række signifikante ord, når man vil fastlægge dialektgrænser. Og det var jo også meget interessant at være med i. Vi må håbe, at han bagefter havde lidt udbytte af vores lister.²

Dét havde han – dialektcykelturen blev vellykket videnskabeligt set: Gruppen besøgte et betydeligt antal meddelere, eller informanter, skrev notater om deres sprog og sprogbrug i et sæt til lejligheden indkøbte kladdehæfter, og Skautrup kunne efterfølgende redegøre i detaljer for grænseområdet mellem øst- og vestjysk med en række illustrationskort i første bind af *Det danske sprogs historie* (1944: 138 ff.).

Indtil slutningen af 1800-tallet talte langt de fleste danskere på landet dialekt, og endnu i perioden 1900-1950 var størstedelen af landboere dialekttalere (Pedersen 2019b: 229). Der var utallige forskelle imellem de traditionelle dialekter, men når det kommer til dialektlandskabet overordnet set, var der alligevel kun relativt få grammatiske træk, der markerede klare grænser mellem forskellige hovedområder, herunder i det jyske (jf. atlaskortene i *Jysk Ordbog*, herefter JO; www.jyskordbog.dk). Ét sådant træk var genstanden for feltarbejdet i 1940, nemlig artikelgrænsen mellem vest- og østjysk, dvs. skellet mellem den traditionelle brug af hhv. foranstillet og efterhængt bestemt artikel. Hvor østjysk – ligesom i ømålene og rigsdansk – har efterhængt bestemt artikel, har vest- og sønderjysk foranstillet bestemt artikel, så det eksempelvis hedder *æ mand* 'manden' og *æ hus* 'huset' (jf. Skautrup 1944: 138).

Skautrups beskrivelse af artikelgrænsens forløb er fortsat en standardreference inden for dansk sproghistorie (fx Gregersen 2016: 68; Pedersen 2019a: 288). Omvendt har de mange notater fra dialektcykelturen, altså selve kildematerialet, ikke siden været taget frem igen og vurderet på ny. De mange kladdehæfter er imidlertid bevaret i arkivkapsler på Peter Skautrup Centret, og jeg har til denne artikel foretaget en systematisk gennemgang af deres indhold, som jeg vil tage et nærmere kig på. De medvirkende på dialektcykelturen noterede ikke kun rent lingvistiske observationer, men nedskrev også metalingvistiske kommentarer, dvs. kommentarer om informanternes sprog og sprogbrug. Artiklen tager et kig på de lingvistiske data, og den trækker også på feltarbejdernes metalingvistiske kommentarer for dermed at give et mere eksplicit indblik i konteksten for og selve indsamlingen af dette dialektologiske kildemateriale. Artiklen perspektiverer desuden dialektcykelturen i forhold til dialektforskningstraditionen mere generelt.

Jeg kommer først ind på dialektcykelturen som forskningsprojekt og det indsamlede materiale (afsnit 2), og dernæst på de lingvistiske resultater af feltarbejdet (afsnit 3). Derefter laver jeg nedslag i forhold til feltarbejdernes tilgang til og den erkendelmæssige logik bag det empiriske arbejde (afsnit 4). Til afslutning følger en kort sammenfatning (afsnit 5).

2. Dialektcykelturen som forskningsprojekt og det indsamlede materiale

Skautrups tilgang til dialektforskning var præget af en ”red-hvad-reddes-kan-attitude” (jf. Hansen 2011: 300). Skautrups empiriske arbejde i regi af Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning, som han stiftede i 1932, havde et dokumentationslingvistisk sigte, motiveret af den overordnede sproglige virkelighed: at det danske sprogsamfund var under forandring, og at de traditionelle dialekter var på retur og blev erstattet af de moderne dialekter, eller regionalsprog (se Hansen 2011 for en oversigt; jf. også fx Pedersen 2019b).

Om dialektcykelturen skrev Niels Åge Nielsen, én af de studerende, der deltog i projektet som feltarbejder, og som senere blev medarbejder på JO og professor på Aarhus Universitet, følgende i en erindringsartikel her i *Ord & Sag*, godt 40 år efter ekskursionen:

I foråret 1940 havde Skautrup så øvelser over danske dialekter, især de jyske, og der blev som afslutning på semestret arrangeret en ekskursion, som skulle følge grænsen mellem øst- og vestjysk. Vi var otte studerende [de var egentlig 9, se nedenfor – KFB], der deltog sammen med professoren. (Nielsen 1982: 8)

Ud over Skautrup og Nielsen var deltagerne i projektet Arne Bjerregaard Jensen, Birgit Fomsgaard, Erik Dreyer Jørgensen, Ida Thiele, Inge Wohlert, Grethe Bondesen, Kristian Ringgaard (som også senere blev medarbejder på JO og professor) og Svend Schmidt-Nielsen.³ Figur 1 viser et billede af den samlede gruppe.

Figur 1. Dialektykelturens deltagere, alle iført studenterhuer. Stående fra venstre Kristian Ringgaard, Birgit Fomsgaard, Ida Thiele, Niels Åge Nielsen, Arne Bjerregaard Jensen, Erik Dreyer Jørgensen og Svend Schmidt-Nielsen. Siddende fra venstre Grethe Bondesen, Peter Skautrup og Inge Wohlert. Kilde: AU Universitetshistorie; www.uhist.au.dk/showroom/galleri/albummer/album001

Skautrup selv skrev følgende om dialektkykelturen og det indsamlede materiale i en ”Beretning om det ved Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning i 1940 udførte arbejde”:

I dagene 16.-30. juni foretog jeg sammen med 8 [igen, 9 – KFB] danskstuderende en undersøgelse af grænseområdet mellem øst- og vestjysk. Fra 72 sogne på strækningen fra Horsens fjord til Lildtangen fik vi fra ca. 160 punkter lige så mange optegnelser med besvarelse af forud tilrettelagte spørgelister. (Skautrup citeret efter Hansen 2011: 308)

Materialet fra dialektcykelturen er registreret samlet som ”Ms. 197”. Der er i alt 141 kladdehæfter. Alle hæfter er nummererede og indeholder som minimum information om optegneren/optegnerne, informanten/informanterne og stedet og datoen for optegnelsen. Nogle indeholder derudover kun information om artikelbrug (med måske blot en enkelt side af hæftet taget i brug), andre omhyggelige optegnelser om mange sproglige spørgsmål (hvor hæftet er godt fyldt ud).

I alt er der indsamlet data fra 155 informanter, der optræder med navn og andre relevante personlige detaljer (fødeår, fødested mv.). Nogle steder optræder der henvisninger til andre, der var til stede ud over de navngivne informanter, så antallet er i virkeligheden flere end 155. I en optegnelse fra Lild sogn (opt. Nielsen), hvor én mand er nævnt på forsiden af hæftet, nævnes det inde i hæftet, at ”baad[e] Manden og Konen er gode Meddelere”, og derudover optræder der henvisninger til ”en Mand vi traf (ca. 60, fra Sognet)” og ”en ung kvinde”, der også deltog i et eller andet omfang. I praksis er der dog kun oplysninger om artikelbrug fra 154 informanter/punkter, idet en kvinde fra Vesløs sogn er beskrevet som ”meget svært at få noget ud af”, og med følgende, opgivende tilføjelse: ”umuligt at opdage brug af artikel” (opt. Bjerregaard Jensen). Der er data fra 110 mænd (71 %) og 45 kvinder (29 %). Fødeår er registreret for alle informanter med undtagelse af én (en mand fra Hjermind sogn, opt. Bondesen). Den ældste informant er født i 1851, den yngste i 1905 (medianværdi: 1867). 130 af informanterne (84 %) er født i samme sogn, hvor de senere blev opsøgt af feltarbejderne.

I 115 (74 %) af hæfterne er der desuden, som allerede nævnt og eksemplificeret, kommentarer om informanternes sprog og sprogbrug – og om deres kvalitet som kilder til talesprogsdata i det hele taget. Kommentarerne har i reglen ca. samme placering i hæfterne, nederst på første side. Man kan forestille sig, at de studerende er blevet opfordret af Skautrup til at notere relevante metalingvistiske observationer, så han efterfølgende bedre har kunnet vurdere kvaliteten af oplysningerne. Indholdet af kommentarerne spænder fra helt overordnede karakteristikker (fx ”god Meddeler”, opt. Schmidt-Nielsen) til mere detaljerede, kontekstspecifikke beskrivelser (fx

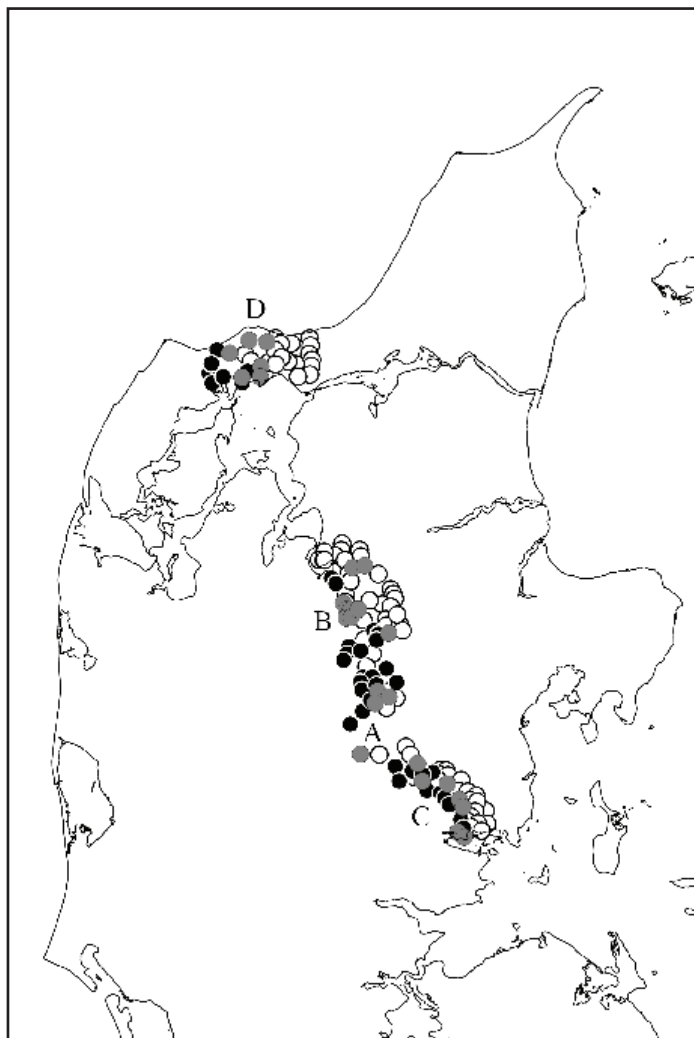
”beherskede ikke dialekten særlig godt i begyndelsen, men blev bedre”, opt. Nielsen) etc.

3. De lingvistiske resultater

Artikelgrænsen er blevet beskrevet som ”Den berømteste Dialektgrænse i Danmark” (Thorsen 1912), og der er skrevet meget om den i tidens løb (se Ejkskjær 1996 for en oversigt). Den diskuteres tidligst af Erik Pontoppidan (1745) og efterfølgende af bl.a. K.J. Lyngby (1859). Foranstillet artikel i jysk er tidligst atteret i kilder fra 1500-tallet, og sprogkontakt med nedertysk kan formodes at have bidraget til at modstå presset fra efterhængt artikel (jf. Pedersen 2019a: 288). Sproghistorisk er artiklen ifølge Skautrup (1944: 141) grammatikaliseret fra det demonstrative pronomen *then/thet* (sml. moderne dansk *den/det*), i svækket form *thæ*. Artikelgrænsens overordnede forløb blev kortlagt i det dialektgeografiske hovedværk *Kort over de danske folkemål med forklaringer* (Bennike & Kristensen 1898-1912, kort 80), og dens forløb i detaljer kan som nævnt følges hos Skautrup (1944: 138 ff.), som baserer sin analyse bl.a. på optegnelser fra dialektcykulturen.

Der var i 1940 gode grunde til at gå artikelgrænsens forløb efter i sømmene. Dette kan ses afspejlet i optegnelserne fra dialektcykulturen. Figur 2 viser et oversigtskort over de lingvistiske data fra kladdehæfterne, i alt 154 belæg, som er plottet ind i et GIS-program, dvs. et geografisk informationssystem, ud fra stedsangivelserne i optegnelserne. Som man kan se på kortet, er der nogle områder, hvor der er, hvad man kan betegne som flydende forhold frem for nogen egentlig skarp artikelgrænse. I alt udviser 28 informanter (18 %) variation i forhold til artikelbrug.

Sydvest for Silkeborg, i Them sogn, ses eksempelvis et område (markeret med ”A” på kortet) med varierende brug af foranstillet og efterstillet bestemt artikel. I flere af optegnelserne fra Them karakteriseres informanterne da også som ”vaklende” (opt. Wohlert) mellem øst- og vestjysk mønster (se i øvrigt Hansen 2009 for en undersøgelse af dialekten i Them sogn). Også Viborgeggen (markeret ”B”) springer i øjnene som et område med betydelig variation, uden klar afgrænsning mod vest mellem hhv. vest- og østjysk mønster (jf. også Skautrup 1944: 140). En informant fra områdets sprog beskrives

Figur 2. 154 individuelle belæg for artikelgrænsens forløb. Sorte cirkler = foranstillet bestemt artikel; hvide cirkler = efterhængt bestemt artikel; grå cirkler = variation i artikelbrug.

i en optegnelse som ”stærkt blandet”, med ”skiftevis foranstillet og efterhængt Artikel” (opt. Fomsgaard). Det hænger sandsynligvis sammen med nærheden til Viborg og dermed bysprog; i hvert fald nævnes det i en anden optegnelse, at ”der ligger en Fabrik i nærheden”, hvorfor ”Sproget [er] stærkt paavirket” (opt. Fomsgaard).

Andre steder ligger artikelgrænsen tilsyneladende mere fast. Det gælder fx på Horsenseggen, udgangspunktet for dialektcykelturen, og nordvest over derfra (markeret ”C”). Den variation, der findes dér, falder generelt mellem det vest- og østjyske skel, altså inden for et dialektgrænsesområde. Historisk er artikelgrænsen her rykket østpå, hvilket kan være med til at forklare dette ret klare mønster, som vel at mærke ikke har sin baggrund i en naturlig grænse i terrænet. Viggo Sørensen (1982: 46) nævner peståret 1659 som en katastrofe, der her fik indflydelse på dialektgeografien: Som følge af pesten døde ca. halvdelen af befolkningen i et bælte fra Ribe til Horsens, men grundet fordelagtige fæstevilkår blev de mange ødegårde hurtigt genbemandet af tilflyttere fra Vest- og Sønderjylland. Sørensen (1982) påviser desuden, at der findes rester af efterhængt artikel i visse dialektale udtryk fra dette område. I optegnelser fra dialektcykelturen karakteriseres informanter fra området generelt med ord som fx ”udmærket” (opt. Nielsen) eller ”sikker” (opt. Bondesen).

Et sidste eksempel er et område i det nordvestjyske, mere specifikt i og omkring sognene Lild og Tømmerby mv. (markeret ”D”). Hanherred i det hele taget er et overgangsområde mellem øst- og vestjysk, hvor traditionelt dialektalt sprog er blevet beskrevet som manglende bestemt artikel ved nogle substantiver (jf. Ejskjær 1996: 31). Ifølge Skautrup (1946) kan dette betragtes som et område, hvor artikelbrug ganske enkelt aldrig slog stærkt igennem historisk. På den baggrund kan det ikke overraske, at vi her ikke ser konsistent artikelbrug i optegnelserne fra dialektcykelturen. De forskellige informanter fra dette område karakteriseres i optegnelserne generelt med variationer af ”god Meddeler” (opt. Schmidt-Nielsen), og sideløbende er der så henvisninger til ”blandet Artikelbrug” (opt. Bjerregaard Jensen), ”Artikelløshed” (opt. Nielsen) mv.

4. Feltarbejdernes kommentarer i forhold til det empiriske arbejde

Feltarbejderne observerede altså dels relativt faste mønstre, dels variation i forhold til artikelbrug i grænseområdet mellem øst- og vestjysk. I dette afsnit søger jeg at belyse yderligere aspekter af dialektcykulturen som undersøgelse ved at lave nedslag i forhold til feltarbejdernes tilgang til og den erkendelsesmæssige logik bag det empiriske arbejde, sådan som disse emner ses afspejlet i kommentarerne i kladdehæfterne. Grundet pladsbegrænsninger forholder jeg mig kun til et udvalg af kommentarer, men de viste eksempler er repræsentative for materialet som helhed.

Fra begyndelsen af de systematiske dialektoptegnelser i Danmark i anden halvdel af 1800-tallet søgte dialektforskere efter de mest traditionelle dialektformer, der blev set som de mest systematiske og konsistente, og man søgte generelt stedstabile, ældre mennesker som informanter (jf. fx Pedersen 2009). Man prioriterede i dialektforskningen generelt at finde informanter med god hukommelse, da de traditionelle dialekter var på retur, og traditionelle dialektformer derfor nogle gange måske kun fandtes som erindrede former (jf. også fx Gudiksen 2010). Metalingvistiske kommentarer i hæfterne fra dialektcykulturen afspejler, at feltarbejderne netop var bevidste omkring, at sprogsamfundet var under forandring, og at dette havde konkrete sproglige konsekvenser, de måtte forholde sig til i det empiriske arbejde. Om en kvinde fra Lynderup sogn bemærkes det bl.a., at hun ”i gl. dage altid [sagde] æ”, men at hun nu ”er holdt op. Hun bruger nu efterhængt art[ikel]. Det er vel i de sidste 40 år” (opt. Nielsen). Om en anden informant bemærkes der bl.a. følgende: ”Meget daarlig. Paavirket af Rigssprog. Brugte i Beg[yndelsen] kun efterhængt Artikel; men naar Talen var om gamle Dages Sprog, foransat” (opt. Ringgaard).

Når det kommer til tilgangen til sproglig variation hos feltarbejderne, så ses det afspejlet i kommentarerne, at de var opmærksomme på og forholdt sig kritisk til sammenhængen mellem sprogbrugeres mobilitet og deres brug af traditionelle dialektformer, eller mangel på samme (jf. også fx Monka 2015). En mand fra Svostrup sogn, som også havde boet i Silkeborg, omtales på følgende måde: ”dårlig meddeler, påvirket af sproget i Silkeborg, da han har opholdt sig der af og til i

45 år” (opt. Schmidt-Nielsen). Om en anden mand nævnes det bl.a., at han er ”hurtigt opfattende, men har i sin Ungdom opholdt sig forsk. Steder” og ”derfor sikkert [har] en Del mere rigssprogsagtige Udtaler” (opt. Bjerregaard Jensen). Om en tredje mand hedder det ligefrem, at han ”havde været for meget borte fra Egnen til at kunne tale sin Dialekt med nogenlunde Sikkerhed” (opt. Bjerregaard Jensen).

Forbeholdene til trods indsamlede man systematisk information om de forskellige informanternes talesprog, og tilsyneladende (dog med det forbehold, at det skriftlige materiale fra dialektcykelturen har åbenlyse begrænsninger i denne henseende) uden at ”rette” dem. Om en mand fra Hjardemål sogn nævnes det, ”at han til daglig [generelt] ingen artikel brugte. Når vi brugte en artikel, blev han i første omgang forvirret, så kunde han imitere vores artikelbrug, ellers i en del tilfælde brugte han ingen artikel” (opt. Fomsgaard, oprindeligt understregning). Til sammenligning præsenterer Yonatan Goldshtein & Liv Moeslund Ahlgren (2021) eksempler på situationer i en række dialektinterview fra 1970’erne, hvor dialektforskere ”retter på” informanternes talesprog for at få dem til at bruge mere, og flere, traditionelle dialektformer.

Internationalt var informantprototypen i dialektforskningen op igennem det 20. århundrede de såkaldte NORMs: *Non-mobile, Older, Rural Males*, dvs. fastboende, ældre mænd på landet (jf. Chambers & Trudgill 1980: 33 f.). Materialet fra dialektcykelturen afspejler da også, at feltarbejderne konsekvent vurderede stedstabile informanter mere positivt end geografisk mobile. Eksempelvis beskrives en mand ”f. 1875 i Øsløs”, og som ”har boet i Øsløs siden 1875”, som ”god” (opt. Bondesen), hvorimod en mand, som var født 1878 i Brovst og først var flyttet til Kettrup sogn, hvor han blev opsøgt af feltarbejderne, i 1900, blev betegnet som en ”elendig Meddeler” (opt. Bjerregaard Jensen) – og det til trods for, at de to leverede omtrent sammenlignelige data.

I forhold til prioriteringen af informanternes køn er der ifølge Henrik Hovmark (2016) ikke meget, der tyder på, at man systematisk prioriterede mænd frem for kvinder i det 20. århundredes danske dialektforskning. Størstedelen (71 %) af informanterne fra dialektcykelturen er ganske vist mænd, men omvendt findes der flere eksempler som det følgende, hvor en stedstabil, ældre mand (på papiret en ideel NORM) i en optegnelse omtales som ”ret affædig,

vakler i en del tilfælde”, hvorfor ”en midaldrende datter” – der ellers ikke er nævnt særskilt som informant – ”medvirkede og støttede hans Hukommelse” (opt. Nielsen).

En række yderligere afvigelser fra en egentlig NORM-baseret tilgang, altså i prototypisk forstand, kan ses afspejlet i materialet fra dialektcykelturen. Det drejer sig især om situationer, hvor praktiske hensyn fik forrang i feltarbejdet. I et tilfælde var det slet og ret ”Meddelerens Søn, Jens Nielsen, 31 Aar, [der] besvarede de fleste af Spørgsmålene” (opt. Bondesen), da informanten selv nærmest ikke deltog i samtalen, men var ”fraværende” (enten mentalt eller fysisk, det fremgår ikke). I et andet tilfælde bemærkes det (måske let overrasket?), at en yngre informant ”trods den unge alder” er ”en god meddeler” (opt. Fomsgaard, oprindelig understregning) – hvor ”god” kan antages at være kort for ’repræsentativ for et systematisk og kohærent sprog i det pågældende sprogsamfund’. Sådan er det i hvert fald i en del tilfælde; fx betegnes en kvinde bosat i Mammen sogn, men som oprindeligt var fra Vinkel sogn, som en ”ret god meddeler”, for ”så vidt vi kunne dømme, talte hun Vinkeljysk (fødestedet) og var ikke påvirket a[f] Mammen-jysken” (opt. Fomsgaard).

Til opsummering kan man konstatere, at når feltarbejderne prioriterede stedstabile informanter, så var grunden til dette, at denne informanttype erfaringsmæssigt gav bedre muligheder for at få adgang til traditionelt dialektalt talesprog. Imidlertid var 1940, som resultaterne også afspejler, og som feltarbejderne var opmærksomme på i forhold til sammenhænge mellem mobilitet, sproglig variation og sprogforandring, i nogle tilfælde allerede forholdsvis sent i forhold til dette. Et sidste eksempel varsler skæbnen helt generelt for foranstillet artikel de fleste steder langs artikelgrænsen anno 1940: ”Foranstillet Artikel gammeldags. Nu har alle efterhængt” (opt. Ringgaard).

5. Afslutning

I denne artikel har jeg taget et nyt kig på en klassisk undersøgelse inden for den danske dialektforskningstradition: dialektcykelturen i 1940. Artiklen har berørt baggrunden for dialektcykelturen som forskningsprojekt, dens deltagere, det indsamlede materiale og de lingvistiske resultater af feltarbejdet, og den har præsenteret nedslag i

forhold til feltarbejdernes tilgang til og den erkendelsesmæssige logik bag det empiriske arbejde. Dermed har artiklen søgt at give et mere eksplicit indblik i nogle af omstændighederne bag udforskningen af den såkaldt ”berømteste Dialektgrænse i Danmark”, også set i lyset af dialektforskningstraditionen mere generelt.

Til afslutning viser figur 3 den samlede gruppe fra dialektcykelturen, der står klar til afgang.

Figur 3. Dialektcykelturens deltagere klar til afgang. Billedet er sendt som postkort til fru Helle Schmidt-Nielsen, Hundslund (sandsynligvis et familiemedlem til Svend Schmidt-Nielsen) med følgende hilsen på bagsiden: ”Hjertelig tak for al venlighed og gæstfrihed”. Kilde: Peter Skautrup Centret.

Litteratur

- Bennike, V. & M. Kristensen. 1898-1912. *Kort over de danske folkemål med forklaringer*. København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag.
- Chambers, J.K. & P. Trudgill. 1980. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ejskjær, I. 1996. The Danish Article-Isomorph (The So-called ‘Most Famous Dialect Boundary in Denmark’). *DiG* 4: 27-35.

- Goldshtein, Y. & L.M. Ahlgren. 2021. Ideologies of Language and Place: Conflicting Expectations to Dialectal Speech Between Informants and Dialectologists. *Journal of Postcolonial Linguistics* 5: 178-203.
- Gregersen, F. 2016. Sproghistorie og sprogteori. I E. Hjort, H. Galberg Jacobsen, B. Jørgensen, B. Jacobsen & L.K. Fahl (red.), *Dansk Sproghistorie. Bind 1. Dansk tager form*, 35-77. Aarhus/København: Aarhus Universitetsforlag/DSL.
- Gudiksen, A. 2010. Sedlen Stavbakterie findes dog vist ikke længere i Samlingerne: Om indsamling af materiale til Ømålsordbogen. *Nordiske Studier i Leksikografi* 11: 130-139.
- Hansen, I.S. 2009. Jysk mellem øst og vest – dialekten i Them sogn. I H. Hovmark, I.S. Sletten & A. Gudiksen (red.), *I Mund og Bog: 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009*, 289-302. København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
- Hansen, I.S. 2011. Livslange indsatser – om arbejdet hen imod Jysk Ordbog. I T. Arboe & I.S. Hansen (red.), *Jysk, ømål, rigsdansk mv.: Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk: Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen*, 299-316. Aarhus: Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning.
- Hovmark, H. 2016. Women in the Dictionary of Danish Insular Dialects. I M. Victoria Domínguez-Rodríguez et al. (red.), *Words across History: Advances in Historical Lexicography and Lexicology*, 262-275. Las Palmas de Gran Canaria: Servicio de Publicaciones y Difusión Científica de la Universidad de Las Palmas de Gran Canaria.
- JO = Jysk Ordbog. 2000 ff. Tilgængelig via www.jyskordbog.dk (tilgået 19. oktober 2022).
- Lyngby, K.J. 1859. *Bidrag til en sønderjysk Sproglære*. København: I commission hos F.H. Eibe.
- Nielsen, N.Å. 1982. Sådan startede det. *Ord & Sag* 2: 7-11.
- Monka, M. 2015. Mobilitet og sprogforandring. *Nydanske Sprogstudier* 49: 98-112.
- Pedersen, I.L. 2009. Dialektbegrebets opkomst og nationalromantikken – konsekvenser for dialektforskningen? I A. Gudiksen, H. Hovmark, P. Quist, J. Scheur & I.S. Sletten (red.), *Dialektforskning i 100 år*, 65-82. København: Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
- Pedersen, K.M. 2019a. Bøjning. I E. Hjort, H. Galberg Jacobsen, B. Jørgensen, B. Jacobsen, M.K. Jørgensen & L.K. Fahl (red.), *Dansk Sproghistorie 3: Bøjning og bygning*, 277-302. Aarhus/København: Aarhus Universitetsforlag/DSL.

- Pedersen, K.M. 2019b. Udforskning og kilder. I E. Hjort, H. Galberg Jacobsen, B. Jørgensen, B. Jacobsen, M.K. Jørgensen & L.K. Fahl (red.), *Dansk Sproghistorie 3: Bøjning og bygning*, 229-233. Aarhus/København: Aarhus Universitetsforlag/DSL.
- Pontoppidan, E. 1745. *Om det Danske Sprogs Skiæbne udi Sønder-Jylland eller Slesvig*. København: Det Kgl. Videnskabernes Selskabs Skrifter.
- Skautrup, P. 1944. *Det danske sprogs historie*. Bd. 1. København: Gyldendal.
- Skautrup, P. 1946. Folkemålet. I C. Brunsgaard & H.E. Pedersen (red.), *Landet mod Nordvest. Thy og Vester Han Herred*, 187-198. København: Forlaget Bauta.
- Sørensen, V. 1982. Om muenen, o æ mårer, om monner. *Ord & Sag* 2: 40-50.
- Thorsen, P.K. 1912. Den berømteste Dialektgrænse i Danmark. *Afhandlinger og breve* 2: 107-135.

Noter

- 1) Tak til en anonym fagfællebedømmer for rigtig gode kommentarer og forslag, som hjalp mig til at skærpe argumentationen i artiklen.
- 2) Transskriberet fra www.auhist.au.dk/fileadmin/www.auhist.au.dk/historisk_showroom/galleri/album/1940__dialekturen/lyd-dreyer-dialekttur.wav (tilgået 19. oktober 2022).
- 3) I sprogvidenskabelige kredse havde mange også før retskrivningsreformen i 1948 taget bogstavet <â> til sig. I kladdehæfterne fra dialektcykelturen kan man se, at flere af deltagerne eksperimenterede med at ændre stavemåde for eget navn; fx optræder stavemåderne <Fomsgård>, <Bjerregård> og <Ringgård>. Kun Niels Åge Nielsen skiftede dog <Aage> ud med <Åge> permanent.

Forfatteren er kandidatstuderende på Musikvidenskab og Nordisk sprog og litteratur

Jakob Kjær Bødker:

Jeppe Aakjærs brug af dialekt i *Vredens Børn*

Jeppe Aakjærs roman *Vredens Børn* (1904) står som et centralt værk i forfatterskabet og udmærker sig, ud over en stor grad af social indignation, ved karakterernes gennemgående brug af dialekt. Jeg vil i denne artikel undersøge brugen af jysk dialekt i romanen med fokus på, hvorledes Aakjær bruger karakterernes sprog, særligt hvorvidt og i hvor høj grad de taler med dialekt, som en del af karakteristikken af dem. Jeg vil således foretage en analyse af sprogbrugen hos udvalgte karakterer i bogen, hvilket ud over det dialektologiske også vil inkludere sociolingvistiske perspektiver i form af ekstralingvistiske sociale faktorerers indflydelse på sprogbrugen. I forlængelse af dette vil jeg slutteligt diskutere Aakjærs formål med dialektinddragelsen i romanen og herunder også kort berøre fortællerstemmens dialektmarkører.

Overordnet brug af dialekt i romanen

Vredens Børn foregår i et lille landbosamfund i de fiktive sogne Skejby og Runge omkring år 1900 og følger drengen Per, fra han som 11-årig kommer ud at tjene som hyrdedreng, til han som ung mand i frustration over sine fremtidsmuligheder udvander til Amerika. Dens brutalt realistiske skildring af tyendets kår på landet vakte ved udgivelsen stor debat og var medvirkende til den senere ændring af tyendelovgivningen.

Som hovedregel gælder det gennem romanen, at bondestanden (bønder, husmænd, daglejere, tyende mv.) taler dialekt, mens de socialt højere placerede (lærer, læge, præst mv.) taler standarddansk. Dialekten repræsenteres typisk ved brug af ukonventionel stavning for at indikere accent og udtale samt brug af dialektale grammatiske og

leksikalske træk og kan geografisk stedfæstes til Aakjærs hjemstavn som overordnet midtvestjysk, mere specifikt fjandbomål.

En udfordring for analysen er Aakjærs til tider inkonsekvente brug af dialekt i romanen; eksempelvis kan en karakter, der ellers konsekvent bruger ”ett”, pludselig sige: ”A kan ikke gjøre ved...” (Aakjær 1904: 59). Jeg henholder mig her til Jørgen Andersens ide om dialektfarvning som en måde, hvorpå Aakjær benytter enkelte dialektord til at farve tekst og dialog i retning af en jysk tone – uden, at det nødvendigvis er skrevet på fuld dialekt, hvilket ville besvære forståelsen for ikke-dialektkyndige læsere (Andersen 1991: 7 ff.). Det afgørende for Aakjærs dialektbrug i romanen er ikke en konsekvent gengivelse, men derimod, ved hjælp af enkelte markører, at ”signalere, at den pågældende person taler dialekt” (ibid.: 9). I forlængelse heraf må der også tages forbehold for, at der ikke er tale om udtalenær lydskrift, men en tillempet skriftlig repræsentation af dialektale træk.

Dialektologisk og sociolingvistisk rammesætning

Som indledningsvis skitseret rummer min analyse både dialektologiske og sociolingvistiske aspekter. Jeg benytter i udgangspunktet dialektbegrebet i en klassisk germansk forståelse, som hvad Torben Arboe kalder traditionel dialekt, da der netop i *Vredens Børn* er tale om ”[t]alesproget uden for (stor)byerne tilbage i 1800-tallet” (Arboe 2012: 18). Romanen knytter primært, i traditionel dialektologisk forstand, den sproglige variation til stedet (langt de fleste karakterer er fastboende og taler med samme dialekt), men rummer som nævnt også variation knyttet til sociale forhold.

Dette fordrer til, at det dialektologiske suppleres med en sociolingvistisk tilgang, hvor der inden for romanens specifikke geografiske rum også kan undersøges en socialt betinget sproglig variation. Et tidligt eksempel på en sådan tilgang er Anker Jensens påvisning af betydningen af social klasse og mobilitet for sprogudviklingen på et bestemt sted i form af Åby sogn fra 1898 (Jensen 1898) – altså omtrent samtidig med Aakjær. I min undersøgelse af lignende sammenhænge i *Vredens Børn* vil jeg primært henholde mig til sociolingvistikkenes første bølge i form af William Labovs ide om at undersøge uafhængige ekstralingvistiske variabler såsom klasse, køn, erhverv m.m. i relation

til de afhængige variabler i form af specifikke sproglige træk (Labov 1972: 49 ff.). Men hvor Labov primært kvantitativt undersøger hele sprogsamfund, har min analyse et mere kvalitativt fokus på enkelte sprogbrugere og deres relation til sprogsamfundets normer.

Karakterernes dialektbrug

I følgende analyse fokuserer jeg på tre udvalgte karakterer fra *Vredens Børn*, der er særligt interessante, da de på forskellig vis blander dialekt og standarddansk: den socialistiske ilderjæger og kvaksalver Goj, proprietær Wollesen samt den tidligere, og nu socialt udstødte, degn Jacob Christian Sørensen.

Goj

Goj, der åbner Pers øjne for den politiske protest mod tyendets kår, står i romanen som en central repræsentant for verden udenfor det lokale bondesamfund; han er en ”Indvandrer fra et østligere Herred” (Aakjær 1904: 73), har rejst i Australien og taler, jf. en af romanens få metalingvistiske kommentarer, et ”daarligt Kjøbsteddansk” (ibid.). Denne outsiderposition afspejler sig også på forskellig vis i hans sprog, der som udgangspunkt ligger tæt på standarddansk; han benytter eksempelvis hverken foranstillet bestemt artikel eller *a* frem for *jeg*, og hans sprog repræsenteres generelt med standardortografi. Der ses imidlertid også enkelte midtvestjyske dialektmarkører som f.eks. den gentagne brug af kraftudtrykket ”Dæwlen bryde mig” (ibid.: 88), ordet ”Bøvl” (ibid.) og særligt interessant udtrykket ”bekasset med” (ibid.), der er en midt- og nordvestjysk variant af ”belemres med”, hvis udbredelse har Fjends som østlig grænse (jf. Jysk Ordbog), og således, i kraft af Gojs oprindelse i et østligere herred, nødvendigvis må være tilegnet efter flytningen til området ved Skejby og Runge. Hans brug af det engelske låneord ”allright” (Aakjær 1904: 88) peger ligeledes på, at hans sprogbrug er præget af hans geografiske mobilitet.

Det harmonerer således med beskrivelsen af Gojs dårlige købstadsdanske, at han taler et tilnærmet standarddansk præget af enkelte regionalsproglige træk, hvor hans geografiske mobilitet kan ses som en central ekstralingvistisk faktor, der påvirker sprogbrugen, hvilket bidrager til hans status som en udenforstående.

I forlængelse af dette er det markant, at Gojs sprog, i modsætning til de fleste andre af de karakterer, der primært taler standarddansk, er ret uformelt – eksempelvis når han, under en længere agitation for tyendets revolution over for den 11-årige Per, siger: ”Slut op! Rot jer sammen, for Satan! Hvorfor la’r I jer træde paa? – Naa, naa, naa! Det var ikke min Mening at skræmme Livet af dig” (ibid.). Denne meget talesprogsnære gengivelse med brug af kraftudtryk og ordgentagelser ses hos Goj gennem hele romanen og peger på, at hans sprog, hvis man ser på formalitetsgrad, er meget mere lig bønderne og tyendets, end det er lig eksempelvis lægen Koldkur, der ellers artikulerer den samme protest og bruger samme grad af standarddansk som Goj, men taler væsentligt mere formelt end ham. Ift. formalitetsgrad og talesprogsnær gengivelse tyder det altså på, at social status er en afgørende ekstralingvistisk variabel.

Denne komplekse blanding af dialekt- og formalitetsgrad i Gojs sprog harmonerer fint med det forhold, at han på den ene side fremstilles som mere udsynet end bønderne, men samtidig som sådan ikke er af højere social status. Han står både uden for og er samtidig i øjenhøjde med landproletariatet, og hans solidaritet med dem illustreres sprogligt af hans uformalitet, der kompenserer for den manglende dialekt.

Proprietær Wollesen

Proprietær Wollesen ejer herregården Sølsig og er dermed blandt de mest magtfulde i området. Han skildres imidlertid samtidig som gammel, affældig og generelt i både kropsligt og mentalt forfald, og ender da også med at blive fundet død i sin have omgivet af de rotter, han ynder at fodre. Denne statusmæssige dobbelthed afspejles også i hans sprog.

Som udgangspunkt taler han, ligesom bønderne, med dialekt; der kan i hans sprog findes eksempler på både lydlige træk i form af ændring fra *a* til *å* i indlyd (”Staakel” (ibid.: 4)), diftongering af *o* til *ow* i udlyd (”tow” (ibid.: 5)) samt klusilsvækkelse (”Saws” (ibid.)), grammatiske træk såsom foranstillet bestemt artikel (”æ Natur” (ibid.)) og leksikalske træk (fx ”saamøj”, ”ty’t”, ”Ganning” og ”helsen” (ibid.: 5 f)), der alle peger mod den lokale midtvestjyske dialekt.

Det er imidlertid slående, at Wollesen konsekvent bruger *jeg* og ikke *a*, hvilket næppe blot kan forklares med Aakjærs inkonsekvente brug af dialektmarkører, idet alle øvrige dialekttalende karakterer trods vekslende dialektmarkører bruger *a*. Hvis man således foretager en undersøgelse af forekomsten af ”*jeg/a*” som afhængig lingvistisk variabel og social klasse samt dialektbrug som uafhængige, kan det konkluderes, at de socialt øverst placerede (lærer, læge, præst mv.) alle primært taler standarddansk og bruger *jeg*, mens bondestanden primært er dialekttalende og bruger *a*. Wollesen placerer sig dermed som et grænsetilfælde ift. sprogsamfundets normer, idet han taler dialekt, men samtidig bruger *jeg*. Jørgen Andersen påpeger ifm. denne sammenhæng mellem pronomener og social status i *Vredens Børn*, at Wollesens brug af *jeg* bidrager til at markere, at han ikke er en del af bondestanden (Andersen 1991: 15), og en yderligere forklaring på hans atypiske blanding af dialektmarkører kunne være, at han som godsejer erhvervsmæssigt er en del af bøndernes felt (i modsætning til lærer, præst og læge), og derfor som udgangspunkt taler deres sprog, men samtidig har behov for at markere, at han klasse-mæssigt befinder sig på et andet niveau.

Det tyder altså, ud fra Wollesens sprogbrug, på, at ”*jeg/a*” er den stærkeste og væsentligste enkeltstående klassemarkør ift. dialektbru- gen (jf. også Jensen 1898), hvilket illustrerer, at der, indenfor stan- dardsproget, der gennemgående etableres som et magtsprog knyttet til høj social status, findes enkeltelementer, der er mere signifikante ift. at markere denne status end andre.

Jacob Christian Sørensen

Den tidligere degn Sørensen, der bliver afskediget, da han med sin husholderske får et barn (Per), fremstilles i romanen som en drik- fældig, udstødt karakter, der har gennemgået en social deroute siden afskedigelsen. Hans komplekse sociale tilhørsforhold afspejler sig i hans brug af dialekt og formalitet, der gennem romanen varierer i grad alt efter konteksten og samtalepartnerens sociale stand. Dette ses tyde- ligt ved sammenligning af hhv. den samtale, han har med Pastor Fryd, hvori han beder om understøttelse, og den efterfølgende med den unge Per, der på daværende tidspunkt ikke med sikkerhed ved, at Sørensen er hans far.

Sørensens sprog indeholder i samtalen med præsten umiddelbart ingen dialektmarkører, men er til gengæld præget af en høj formalitetsgrad, der kommer til udtryk ved kompleks syntaks som eksempelvis: ”Jeg var i sin Tid salig Fru Petersen behjælpelig med at affatte Statuterne” (Aakjær 1904: 136) og udtryk såsom ”de avtoriserede Katekismer” (ibid.: 137). Ligeledes henvender han sig primært til præsten i tredje person i form af udtryk som ”Pastoren” eller ”Hr. Pastor” (ibid.).

Omvendt gør Sørensen i samtalen med Per brug af langt flere dialektmarkører; på det lydlige område i form af eksempelvis apokoper (fx ”at føl’ opaa” og ”hytt’ dig” (ibid.: 142)) og spirantsvækkelse (hvor han overfor præsten siger ”Slags” (ibid.: 137), bliver det her til ”Slav” (ibid.: 144)), og på det leksikalske adskillige midtvestjyske udtryk som ”Bavs ikke”, ”Ralt”, ”tykke” og ”bitte” (ibid.: 141 f.) i modsætning til ”lille” (ibid.: 136) i præstesamtalen.

Der er således hos Sørensen stor sproglig variation afhængig af den sociale kontekst; han tilpasser sit sprog til den, han taler med, og til hans ekstralingvistiske formål med kommunikationen. Når han skal overbevise præsten om, at han er kvalificeret til understøttelse, bruger han et sprog, som han véd markerer et tilhørsforhold til den øvre sociale klasse, som han her gerne vil fremstå som en del af, mens han overfor Per, hvis tillid han ønsker at opnå, tilpasser sit sprog til noget, der ligger tættere på Pers mindre formelle og mere dialektale sprog.

Dialektbrug og formalitet kan altså her anskues som sproglige registre, der i dette sprogsamfund er blevet knyttet til bestemte sociale grupper, og som Sørensen mere eller mindre reflektivt udnytter til stilskit ifm. selvfremsstilling og deltagelse i en sprogbrugssituation – noget, der nærmest peger ind i en 3. bølge-sociolingvistisk ide om sprogvariationen som medkonstruerende for det sociale fællesskab; at sproglige træk bliver en måde at markere et tilhørsforhold til en social gruppe på.

Aakjær viser således, at dialektbrug ikke er en statisk størrelse, men en sproglig ressource, der kan benyttes i bestemte kontekster, hvilket her bruges til at understrege Sørensens ambivalente placering mellem forskellige sociale klasser.

Formålet med dialektbrugen

På baggrund af disse tre eksempler bliver spørgsmålet, hvad Aakjærs formål med denne nuancerede brug af dialekt i romanen er. Først og fremmest tjener både den generelle dialektbrug og blikket for de ekstralingvistiske forholds komplekse indflydelse på denne et realistisk formål, der bidrager til fornemmelsen af en reflekteret og autentisk skildring af den jyske landbefolkning. Man kan således se dialektbrugen som en måde, hvorpå Aakjær overfor læseren styrker sin troværdighed ift. kendskab til miljøet – og dermed potentielt også troværdigheden af kritikken af forholdene på landet, som er en central del af romanens overordnede agenda.

I forlængelse af dette er det interessant, hvordan fortællerstemmen i romanen, selv om den som udgangspunkt benytter sig af standarddansk, gennem hele romanen indeholder flere subtile dialektmarkører; lydligt og grammatisk kan der findes eksempler på både foranstillet bestemt artikel (fx ”æ Gammelaar” (ibid.: 84)) og spirantsvækkelse (fx ”Haandelav” (ibid.: 156)), ligesom der også leksikalsk benyttes adskillige dialektale udtryk som eksempelvis ”Nøds”, ”Grud” og ”blam-red” (ibid.: 43; 210; 245). Jeg vil mene, at fortællerens brug af dialekt kan ses som en markering af solidaritet med de dialekttalende karakterer, der som nævnt typisk repræsenterer de lavere sociale klasser, og således, sammen med den realistiske fremstilling af dialektbrugens nuancer, bliver en måde, rent sprogligt, at bidrage til og styrke kritikken af landproletariatets vilkår.

Afslutningsvist kan man således sige, at Aakjær, udover sit dialektkendskab, i *Vredens Børn* demonstrerer et tidligt blik for, hvad man kunne kalde sociolingvistiske nuancer. De tre eksempler, jeg her har fremdraget, illustrerer, hvorledes karaktererne i *Vredens Børn* som sprogbrugere ikke nødvendigvis blot kan klassificeres som repræsentanter for enten dialekt eller standarddansk, men også rummer mere dynamiske blandingsformer, der kan være betinget af sociale, geografiske og kontekstuelle forhold – perspektiver, der også har potentiale til både at kunne belyse og bidrage til romanens sociale kritik.

Litteratur

- Jysk Ordbog. Diverse ordopslag samt atlaskort. www.jyskordbog.dk (november 2022).
- Andersen, Jørgen. 1991. Men tho hwa... – Jeppe Aakjærs brug af dialektfarve. *Ord og Sag* 11: 6-16.
- Arboe, Torben. 2012. Dialekter og standardsprog – synspunkter og undersøgelser siden 1960. *Ord & Sag* 32: 18-34.
- Jensen, Anker 1898. Sproglige forhold i Åby sogn, Århus amt. *Dania* 5: 213-231.
- Labov, William 1972. The Social Stratification of (r) in New York City Department Stores. *Sociolinguistic Patterns*, 43-69. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Aakjær, Jeppe. 1904. *Vredens Børn: Et Tyendes Saga*. København: Gyldendalske Boghandel.

Forfatteren har udgivet bogen Thy som det var år 1800 – før Nationalpark Thy, med afsæt i Knud Aagaards Beskrivelse over Thy – beliggende i Thisted Amt, Aalborg Stift

Niels Møller:

Thy for 200 år siden

Præsten Knud Aagaard (1769-1838) havde en glimrende karriere inden for kirken, men især hans indsats for at beskrive forholdene på de egne, hvor han virkede, er det, han i dag bliver husket for.

Aagaard skrev *Beskrivelse over Thy* ca. år 1800, altså lige efter landboreformerne, hvor stavnsbåndet blev ophævet. Det betyder, at de hidtidige fæstebønder er ved at blive til selvejere, hvilket har givet store sociale omvæltninger, ikke blot i Thy, men i hele Danmark. I denne artikel bringes nogle nedslag på baggrund af udgivelsen *Thy som det var år 1800 – før Nationalpark Thy* (Møller 2021), som tager afsæt i Aagaards *Beskrivelse over Thy*.

Sandflugt

Landboreformerne har betydet meget for livsvilkårene overalt i Danmark, men derudover er det specielt for Thy, og har haft enormt stor betydning her, at ca. 1/3 af det frugtbare landområde, forholdsvis kort tid før Aagaards beskrivelse, er blevet gjort ubeboeligt af sandflugt. Inden sandflugten satte ind, bestod Thy af frugtbart land overalt, men på grund af overbefolkning og rovdrift på skovene mod vest, er sandflugten blevet hjulpet på vej. Ødelæggelsen af det vestlige område har medført store sociale problemer med ”internt fordrevne” bønder fra vest.

Dette er det vestlige område, der i dag udgør Nationalpark Thy, og som Aagaard beskriver ”som det fæleste syn, man kan forestille sig”. Det eneste positive, der kommer til udtryk, er, at lyngen i de tilsandede områder giver grundlag for større bestand af harer, der kan skjule sig for rovfugle i lyngen.

Sandflugten foregik fra ca. år 1550 og helt frem til midt i 1800-tallet, hvor de sidste vandreklitter blev tilplantet. Under nationalparkens

sand ligger adskillige gårde, gravhøje og landsbyer skjult (se f.eks. Anthon Fuglsang: *Bidrag til sandflugtens historie*, 1947).

Så når vi læser beskrivelsen, skal vi forestille os Thy som det var dengang: Et træløst landskab, naturen præget af sandets vandring fra vest mod øst, sandet som en konstant trussel mod befolkningens levebrød. Sandet havde som nævnt allerede ødelagt en stor del af de vestligste sogne, så de tilbageblevne ubeskadigede sogne var meget tættere befolket, end der var grundlag for. Så store sociale problemer, stort behov for at finde beskæftigelse til dem, der var blevet drevet fra hus og hjem på grund af sandflugt.

Der boede ikke flere mennesker dengang i Thy end i dag, men de boede meget tættere på grund af de udstrakte, udyrkede hedearealer, som var skabt af sandflugten, som i øvrigt stadigvæk hærgede enkelte steder i Thy på dette tidspunkt, i 1802. Den stoppede først 50 år efter, at beskrivelsen udkom.

Aagaard kommer med kritik af forholdene, men han kommer også med masser af forslag til forbedringer. For eksempel forslag om at øge hørproduktion og anlæg af fabrikker til forarbejdning af hørren til klæde; garverier, så man kan udnytte skind; forslag om at gennemgrave Agger Tange, så man får en sejlbar forbindelse til Vesterhavet ved Agger for at gavne skibsfarten; anlæggelse af skov for at skabe bedre klima; og ændrede dyrkningsmetoder i landbruget med indførelse af kartofler, hør, roer og kløver for at tilvejebringe protein.

Hvordan boede thyboerne så?

Boligtyperne beskrives indgående i bogen. De spændte fra herregårde til usle lerklinede hytter, hvor folk boede alt for tæt sammen. Gårdene var i stor udstrækning fæstegårde, altså ejede af en storbonde, men lige i tiden var godserne i gang med at frasælge fæstegårdene, dvs. bøndergodset, så folkene kunne blive selvejere.

Denne proces møder stærk kritik af Aagaard. Tit bliver prisen for frikøb for høj, så renteomkostningen bliver langt større end det, man hidtil har skullet betale i fæsteafgift. Det er det ringeste af jorden, som godsejerne sælger fra til selveje. Tit sker frasalget under en form for tvang og trusler om, at hvis fæstebonden ikke køber, vil han blive flyttet til en anden og ringere fæstegård, eller der vil blive opført nogle

huse på jorden til hans nuværende fæstegård. Så ser fæstebonden ikke anden udvej end at købe til den pris, der forlanges.

Ofte lader godsejeren en del af købesummen stå i gården, og der nævnes, at når bonden har købt for dyrt og må gå fra gården, så tager godsejeren gården tilbage som ufyldestgjort panthaver.

Fordi de har sat sig for hårdt, må mange af de gårdejere, som har købt sig fri, ty til at sælge parceller til huse, som bebos af fattigfolk, som belaster sognenes fattigkasser. Eller også må mange af de frikøbte gå fra hus og hjem.

Så der er ligesom to trin i udstykningen, de første køber fæstegårdene fra godset, efterfølgende udstykker de nye selvejere videre noget jord til parceller for at kunne svare enhver sit. Det er en udvikling, som Aagaard beklager, fordi der ikke er nok erhvervsmuligheder for husejerne. Han efterlyser mere industri og håndværk for at øge beskæftigelsen.

Angående erhvervslivet i øvrigt beskæftiger Aagaard sig med landbruget, fiskeriet, skibsfart, industrien og håndværk. Der er markante meninger om det hele, forklaringer og forslag til løsning af problemstillinger. Som et eksempel kan nævnes skibsfartens udfordringer med tilsanding af sejlrenden i Aggersund ud for Løgstør. Tilsandingen skyldes iflg. Aagaard sandflugt fra de lavvandede områder i Bygholms Vejler – vanddybden i sejlrenden har været nede på ca. 0,5 m, og så må man omlade lasten eller bruge skibskameler når man skal forbi. Skibskameler er eksterne tanke langs et skibs sider, der kan give ekstra opdrift (jf. i øvrigt Møller 2021: 33).

Aagaard foreslår som én løsning, at Vejlerne udtørres og frugt-bargøres, så sandflugten derfra standses, og at man derefter uddyber sejlrenden. Processen med udtørring af Vejlerne blev realiseret af et konsortium ca. 1870, men nok med hovedformålet: at indvinde landbrugsland. Som en anden løsning foreslår Aagaard, at man graver igennem Agger tange mellem Agger By og Harboøre – hvilken løsning naturen selv gennemførte, da havet brød igennem ved Thyborøn kanal i 1823, ca. 20 år efter Aagårds forslag.

Aagaard opremser alle fordelene og alle de positive virkninger for området ved et sådant gennembrud, og nævner ikke kun Thisted og Thy, men også de andre købstæder ved Limfjorden: Nykøbing,

Lemvig, Holstebro, Viborg og Skive. Det vil gavne eksporten, beskæftigelsen, varetransport i det hele taget. Og han kommer også ind på konsekvenserne for fiskeriet ved, at Limfjorden vil gå fra at være fersk til at blive saltholdig.

Landbruget

Indenfor landbrug beskæftiger Aagaard sig indgående med dyrkningsmetoder, herunder problemerne med tilvejebringelse af tilstrækkeligt med næringsstoffer/gødningstoffer. Der er udførlige anvisninger på hvordan man optimalt udnytter sædskifte, husdyrgødning og datiden nye opdagelse, mergel, som frem for alt ikke må overdoseres med ubodelige skader til følge. I dag bruger man kalk i stedet for mergel. Det indeholder samme aktivstof, calcium, men langt mere koncentreret.

Gødning var guld på den tid, hvor man ikke kunne fremstille eller få fat i kunstgødning. Man hægede om gødningen fra husdyr, og møddingen havde ofte en hædersplads midt på gårdspladsen, hvor man kunne arbejde med blanding og dosering af de forskellige husdyrgødningstyper. Men der var ikke gødning nok, så derfor lå mange marker brak i flere år i træk, før man kunne pløje et ordentligt kraftigt lag græs ned og udnytte kvælstofvirkningen fra det.

Ligeledes får læseren en indgående indblik i oste- og smør-fremstilling. Det er før andelsmejeriernes tid, så det er på de enkelte gårde, at disse ting finder sted. Det var jo en vigtig ting at kunne konservere mælk, der har begrænset holdbarhed, men lavet om til smør og/eller endnu bedre, kunne man forøge holdbarheden og bevare næringsværdien i lang tid.

Om menneskene, levevilkårene og sindelag

Langt de fleste i Thy ernærer sig på den tid som bønder. Man er i almindelighed tilfreds med livsvilkårene, og det er Aagaard nok også:

I Høstens tid spiser Bonden 6-7 Gange om Dagen. Først Smørrebrød til Frokost [morgenmad], hvorefter medtages nogle Kavringer eller Rugtvebakker, som spises i Marken. Derpå spises til Davre: Spegesild eller Spegeål og varmt Øl, og Mælk. Efter at Middagsmaden er spist og dertil drukket gammelt Øl, spises endnu

straks efter Middagssøvnen noget Mælk og Brød, til Mellemmad [aftensmad kl. 18] hører Smørrebrød med gammelt Øl og til Natten Grød med Surmælk. (Møller 2021: 19)

Thyboerne er frie folk, vant til en utvungen adfærd, og virker ikke kuede på samme måde som folk på øerne, som det hedder:

Uden at sige, at Thyboen er Lad, må man erkende, at han er mindre hårdfør, tåler mindre Ondt og er mere ømfindtlig end Sjællænderen. Men Thy fremviser velvoksne, stærke, føre Folk af en rank og ædel Vækst. De er ikke præget af hverken Nedtrykkelse eller Forkuelse i Henseende til Sjæl eller Legeme. Selv om det først er i nærværende Tider at der bliver et Betydeligt Antal Selvejere, da alle Bønderne hidtil har stået under Herskab, så har de dog aldrig således været bragt under Åget som den sjællandske Bonde (Møller 2021: 23-24).

Velfærden er god, men Aagaard ser som tidligere nævnt en stor trussel i de udstykninger, som foregår. Udstykningerne sælges for dyrt, så prisen for at blive selvejer bliver for høj. Bønderne betaler simpelthen så meget for at blive selvejere, at ”ofte må de som selvejer forlade de steder, de som fæstere trygt besad”.

En undtagelse fra den gode levemåde ser Aagaard hos strandboerne, der alene lever af fiskeri og stranding, de står tilbage for de øvrige, i særdeleshed Aggerboerne betragtes som de mindst kultiverede.

Kan man lære noget af bogen i dag?

På spørgsmålet om, hvorvidt man kan lære noget af bogen i dag, må jeg svare, at det nok er begrænset, men måske kan økologer og andre ”tilbage til naturen-folk” lære noget om, hvordan man klarer det hele selv, og kan bruge visse teknikker, som har været gået i glemmebogen, til sædskifte, gødskning, ostefremstilling, biavl og dyrehold m.m., det kan måske bruges i dag eller tjene til inspiration.

Jeg synes, at det vigtigste og det mest interessante ved bogen som helhed er det indblik, man får i det samfund, som er gået forud

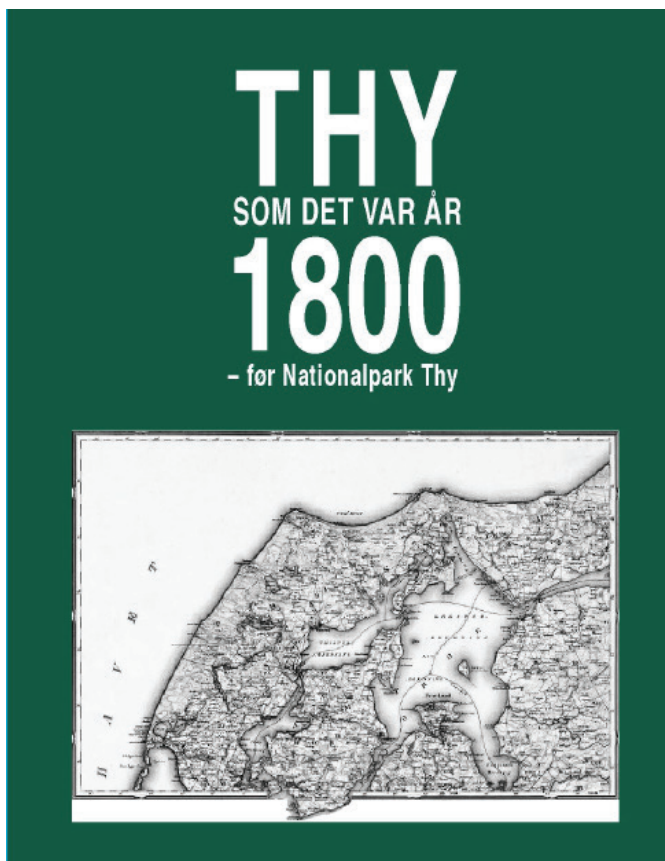
for vores. Det er en del af vores kulturarv, og det har gjort det til en spændende opgave at ”oversætte” og anskueliggøre værket.

Bogen Thy som det var år 1800 kan købes eller bestilles ved alle boghandlere.

Litteratur

Aagaard, Knud. 1802. *Beskrivelse over Thy – beliggende i Thisted Amt, Aalborg Stift*. Viborg: P.S. Føns, på forfatterens forlag.

Møller, Niels. 2021. *Thy som det var år 1800 – for Nationalpark Thy*. Hellerup: Books on Demand.

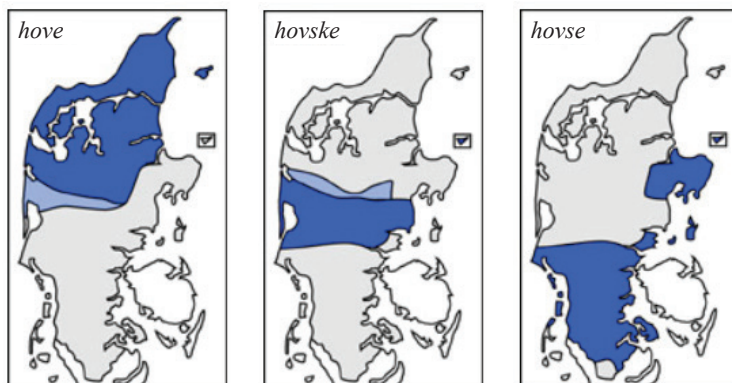

Inger Schoonderbeek Hansen:

Om Tænkepausen *Jysk*

Ka do h w· e? Sådan siger min moster Marie i Salling, når hun sidder og snakker med sine søstre om gamle dage. *Ka do h w· e?* ‘Kan du huske det’, siger Marie på jysk, * gte* jysk. For sådan taler hun, i Salling, hvor bl sten g r frisk over Limfjordens vande.

Dette *h w·* i Maries *ka do h w· e* afslører, at Marie kommer fra det nordlige Jylland. For *h w·* er det specifikke jyske ord ‘hove’, der ligger bag det ‘hu’, som vi kender fra udtrykket ‘komme i hu’. Det er nemlig forskelligt fra det *h w·sk*, som hendes svoger fra Midtjylland bruger. Og fra det *h w·s*, hendes f tter Nis fra Sønderjylland plejer at bruge. *Ord & Sags* l sere er naturligvis bekendt med, at der er flere sproglige træk, der adskiller det ene jysk fra det andet, og at jysk er forskelligt, afhængigt af om det er *nuerenfywrs*, *w sterfr *, *kro-njysk h lle synnejysk*. For jysk har vitterligt sin helt egen udtale, b jning og sit eget ordforråd, ligesom andre sprog.

Figur 1: Udsagnsordet **huske** i de tre jyske varianter, *hove*, *hovske* og *hovse* (Jysk Ordbog).

Det specifikke jyske ordforråd er et af de fænomener, jeg beskriver i min lille bog *Jysk*, der udkom 7. juni i år. *Jysk* er nummer 100 i Aarhus Universitetsforlags populære bogserie Tænkepauser, og i bogen beskriver jeg både de særlige sproglige karakteristika og nogle af de kulturmæssige, sproghistoriske og sociale forhold, der er fokus på, når vi forsker i jysk.

Jysk før og nu

Dialektale forskelle mellem vest og øst har formentlig eksisteret lige så længe, som der har boet mennesker i Danmark. I dialektologien, hvor forskere beskæftiger sig med geografisk betingede sproglige forskelle, skal vi imidlertid bruge konkrete beviser til at belyse vores påstand. Dem finder vi i nogle af de første tekster, der er skrevet på dansk, nemlig Landskabslovene fra 1200-1300-tallet. Dengang strakte Kongeriget Danmark sig meget længere mod øst (København lå stadig midt i riget!), og skriftsproget var ikke nær så normaliseret, som vi kender det i dag. De forskelle, vi finder i teksterne, kunne afspejle dialektale forskelle. Fx finder vi skriveformer som *skift* og *vær* i Jyske Lov, der dækkede de retslige områder Jylland og Fyn, mens vi i fx Valdemars Sjællandske Lov finder *skiftæ* og *væræ*. Det kunne tyde på, at jyder allerede den gang var gode til at sluge endelser, ligesom de i dag siger *peng* for 'penge' og *køw* for 'købe'. I Skånske Lov, der blev anvendt i det tredje, østdanske retsområde, finder vi former som *skifta* og *væra*, ligesom på svensk i dag.

Allerede i løbet af 1500-tallet tog standardisering af dansk skriftsprog fart, og det smittede også af på dansk talesprog; om ikke andet fik processen stor indflydelse på de danske dialekter. Ja, dialekterne blev ligefrem del af et vaskeægte drama, som dialektforsker Inge Lise Pedersen beskriver deres deroute. De udviklinger, det danske samfund gennemgår i de efterfølgende 500 år, smitter også af på det danske sprogsamfund; begge hænger nemlig uløseligt sammen. Fx gør det faktum, at Danmark ændrer sig fra et primært landbrugssamfund til et industrialiseret og, senere, service- og videnssamfund, at befolkningen flytter fra land til by. I processen tilpasser danskerne sig sprogligt, så de kan forstå hinanden i de byer, de bosætter sig i; det medfører, at der bliver færre og færre sproglige forskelle mellem egnene.

Der opstår også et stort behov for at standardisere sproget, og de første danske grammatikere beslutter, at dansk skriftsprog bør baseres på det bedst tænkelige danske talesprog. Ifølge dem, og andre fra eliten dengang, var det dét sprog, lærde mænd fra København talte (pudsigt nok kom de selv fra området). Allerede dengang blev grundstenen til det omsiggribende fællesdanske sprog lagt; senere kaldte vi det rigsdansk, og det har derfor rødder i København. Det var det sprog, centraladministrationen talte, og det blev brugt som sprogligt forbillede i skolesystemet, og det var det sprog, der kom ud af radio og tv. Den massive sproglige påvirkning gjorde, at dansk i dag lyder mere og mere ens, og at de sproglige kontraster mellem egnene i Danmark er ved at forsvinde. Men altså, jyder kan stadig genkende en københavner, når de hører en – og omvendt.

Og det går *slæt it* så stærkt i Sønderjylland, for her taler de jo *æ sproch*. Landsdelens sønderjyske fik særstatus i perioden 1864 til 1920, hvor tysk var det officielle sprog i administrationen, på skolerne og i kirkerne. I samme periode og i de samme officielle sammenhænge udkonkurrerede rigsdansk derimod dialekterne i hjemlandet Danmark. Det forklarer, hvorfor sønderjysk stadig i dag er et aktivt sprog, som selv de unge bruger. Mojn!

Holdninger til jysk

I *Jysk* kommer jeg også ind på de holdninger, vi har til hinandens måde at tale på. Sprogholdninger er nemlig med til at karakterisere jyden som troværdig og flink, mens københavneren er smart og hurtig i det – ja, måske lidt *för*. At andre vurderer dig udelukkende på, hvordan du taler, gør, at nogen forsøger, ALT hvad de kan, på at aflægge deres jyske. De vil hellere være smarte end flinke – og slet ikke bondske. I dag findes en stigende tendens til, at flere er mere ligeglade, for de bruger deres jyske aktivt, helt bevidst. Fx skriver Rikke Thomsen sange på sønderjysk, og hun synger på sønderjysk for fulde sale – selv i København! At en mere positiv holdning til dialekterne vinder frem, ser vi også i film og reklamer, og også på de sociale medier har de danske dialekter fået en helt anden rolle. Det ser ud til, at danskerne også er mere åbne over for den sproglige variation, der endnu præger det danske sprogsamfund. Og det passer måske også meget godt med

en hverdag, hvor vi forsøger at løse globale udfordringer så lokalt som muligt. For i sådan en stor, stor verden har vi ligesom brug for at kende vores rødder. Vores sprog afslører, hvor vi kommer fra, og det fortæller, hvem vi er – og det kan vi lige så godt stå ved.

Det var en lille smagsprøve på, hvad min tænkepause *Jysk* handler om, og hvad både jeg og andre kolleger, der forsker i de danske dialekter, er enige om, vi skylder vores mange jysktalende, hvis informationer om og på jysk har været uundværlige, en stor tak for!

['jysg]

INGER SCHOONDERBEEK
HANSEN

TÆN
KE
PAU
SE
?

Ved Kirsten Lyshøj, indledning ved Torben Arboe:

Fra arkiverne

Denne morsomme dialektfortælling fra Thy er indkommet til det daværende Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning i 1970'erne, og herfra bad man den meget dialektkyndige lærer Torsten Balle, Torsted sogn, om dels at indplacere den geografisk, dels at vurdere dialektgengivelsen i den.

Torsten Balle indkredsede stedet til at være Vestervig-egnen ud fra, at det bløde d i trykløse stavelser udtales som eller i retning af r, fx *er* = det (linje 14), *we·r* = ved det (30), i det sydvestligste Thy og på Thyholm. Men fortællingen har også former som *ajn* = anden (44) og *a·jr* = andre (46), og på Thyholm udtales disse to ord i regelen *aŋən* og *aŋər*, så den er næppe fra Thyholm. Dette understøttes af udtalen i *Gur*, i *Guer* = i går (23, 32), hvor Thyholm har i *go·r*, desuden *nur* = nogle (14), mod udtalen *nowə* af samme ord på Thyholm. Balle har indstregt disse og andre tilsvarende udtaleformer i det manuskript, han havde fået til gennemsyn, og han konkluderer: ”Jeg vil derfor tro, at stykket hører hjemme på Vestervigegnen”.

Med hensyn til dialektgengivelsen bemærker Balle, at den originale tekst må have haft et tegn for længde, men sikkert ikke det almindelige længdetegn som i teksten her, der betegnes som en afskrift. Længdetegnet, længdeprikken, er nemlig ofte sat forkert, fx *stæ·l* = stille (80), ”næsten over alt efter vokalen, hvad der må være forkert”, idet længden også kan ligge på efterfølgende stemt konsonant; det kan gælde former som *li·j* = lide (5) og *Da·w* = dage (51), der burde skrives *lij* og *Daw* (TA). Balle påpeger videre, at længdetegnet i afskriften ikke bruges entydigt, men kan betyde ”henholdsvis længde, længde plus stød, stød og vestjysk stød”, og at tegnet mangler i store dele af teksten. Det vil føre for vidt at eftervise dette i teksten; men vedr. vestjysk stød kan kort nævnes fx, at *e·t* = ikke (20, 35 og mange andre steder) burde skrives *e't* med det stødtegn, der ellers bruges i afskriften.

En gammel Thybo fortæller Histaarier

Nøj a de willest Æ kjæn·d som Baar, war naar æ Salmaager sku ko·m for aa sæt ny Betræk o en Stuhl eller en Sofa eller moski for aa stan·æ Hæ·jst djæ Dræt.

Det traf sæ da osse somti, at han sørn ræ·n tefældig kam indenfor naar hans Wej fald faabi'. Aa det war nøj Æ li·j. Han war jo næmliq saa ræn faa·le gue te aa fortæl Histaarier aa Bynyt, eller hwans han no helds haa·j aa beræt, aa æ Mond stow e·t o ham, fræ han kam aa te han tow te'. En løjn Kaal aa en Støk grand'e Slog war han jo osse, aa dæ·tæl en beskæjjens Jæn, bode te aa fo nøj saa·, aa te aa bestæ·l nøj. Æ sørre aldti for aa vær teste·, naar han wa' der, aa Æ trowr hæjl e·t, te Mu·r fæk swaa møj bestælt, de Stø' han var i Huw's, for Maa·g te Snaktøw som Salmaager haa·j, ska en lid læng ætter. Om no aldti hans Snak war sørn hiel re·le, for vi saa læ staa hæn. Men skjøn war'er aa hø·r o, det er We·swærk. Æ ska no prøw po aa fortæ·l nu·r a hans Smohistaarier.

Æ tøws ino' te Æ ka si' ham for mæ, som han saad dæ·r aa arberer.

En gammel thybo fortæller historier

Noget af det allerbedste jeg vidste som barn, var når sadelmageren skulle komme for at sætte nyt betræk på en stol eller en sofa eller måske for at reparere hestenes seletøj.

Det skete da også sommetider, at han sådan rent tilfældigt kom indenfor når hans vej faldt forbi. Og det var noget jeg kunne lide. Han var jo nemlig så rent farlig god til at fortælle historier og bynyt, eller hvad han nu ellers havde at fortælle, og munden stod ikke på ham, fra han kom og til han tog afsted. En lodden (= lun) karl og et stykke grander slog (= en opvakt fyr) var han jo også, og dertil en beskeden en (= en hurtig, klar person), både til at få noget sagt og til at bestille noget. Jeg sørgede altid for at være til stede, når han var der, og jeg tror heller ikke, at mor fik særlig meget bestilt, i den tid han var i huset, for magen til snakketøj som sadelmageren havde, skal man lede længe efter. Om nu altid hans snak var sådan helt redelig (= pålidelig), får vi lade stå hen. Men dejligt var det at høre på, det er vist værk (= helt sandt). Jeg skal nu prøve på at fortælle nogle af hans småhistorier.

Jeg synes endnu at jeg kan se ham for mig, som han sad der og arbejdede.

Hans laa·ng, smedde Fenger gik saa geswindt, aa hans bro·wn Øwn ly·st, bode a Konster aa a Løst te aa praa·t.

”Haar I hõt, te no æ Jens Peters dem O·ng nok flõt hjæmfra? – No e·t. Ja, the Æ wed da no hæjl e·t saa ny·w, om di just æ flõt ino’. Men di fløtter da we·snaak. Di ka jo e·t foligs, sæjs dær. Men hwitter ka gammel aa ong wal de’, naar di ska bow i Huws sammel.

Jow si Æ kam dæ jo faabi i Gur i æ Mæjsle, aa da Æ kam hiel dæhæn, hør Æ jo en Skjændnesen aa en Spetakkel uden Sijstøk. De war jo Jens Peter aa saa dæ hær skjø·n ny’ Swigersøn, dær tow djæ dawle Tørn. Aa no ska Æ saamænd jo hæjl e·t gjø mæ bæjr end som Æ er, – Hæ – Hæ –, Æ gik ræn ue saa’ i Ly’ ibaag we æ Kalgordi·g, for Æ wild jo da slem gjær hø·r, hurn de hær ku spænd aa’. Jens Peter ka jo blyw saa toble li· mæ jæt, wed I nok. Aa en bette Stør ætter æ dæ aller nue Ting we·r ijæn. Saa æ de hiele skam glæmt fræ hans Si·j aa’. Sørn er han jo no engaang en skjønne Jæn.

Men saa i Guer. Da war han da hiel mandhwolm. Si han wild jo, te dæ hær gywt Dætter skuld ta hen aa hjælp æ Sø·ster aa hinne Mand aa lu·g, i Ste’ for aa go dæhjæ·m aa slaa Drant, som han u·trõt sæ. Men

Hans lange, smidige fingre gik så hurtigt, og hans brune øjne lyste, både af kunster og af lyst til at snakke.

”Har I hørt, at nu er Jens Peters de unge nok flyttet hjemmefra? – Nå ikke. Ja te (= såmænd), jeg ved da nu heller ikke så nøje, om de lige er flyttet endnu. Men de flytter da vistnok. De kan jo ikke forliges, siges der. Men hvornår kan gamle og unge vel det, når de skal bo i hus sammen.

Jo se, jeg kom der jo forbi i går i middagslaget (= ved middagstid), og da jeg kom helt derhen, hørte jeg jo et skænderi og et spektakel uden sidestykke. Det var jo Jens Peter og så den her dejlige nye svigersøn, der tog deres daglige tørn. Og nu skal jeg såmænd jo heller ikke gøre mig bedre end jeg er, – hæ – hæ –, jeg gik rent ud sagt i ly bag ved kålgårdsdiget (= havediget), for jeg ville jo da slemt gerne høre, hvordan dette her kunne spænde af. Jens Peter kan jo blive så tosset (= rasende) lige med et, ved I nok. Og lidt efter er der aldrig noget i vejen igen. Så er det hele skam glemt fra hans side. Sådan er han jo nu engang en skønne (= herlig) en.

Men så i går. Da var han da helt stiktosset. Se han ville jo, at den her gifte datter skulle tage hen og hjælp søsteren og hendes mand med at luge, i stedet for at gå derhjemme og slå drant (= drive), som han udtrykte sig. Men se, det

si de war dæ hær Dætter jo e·t saa gjæ·r o'. Hun we·st jo – a gammel Skaa·, tenker Æ – te hun aller wild fo nue Wærdens Teng for hinne Arber, saa hun betakke sæ jo, som kuns rimle er. Aa te æ Mand holdt mæ hind, tho hwa de er der jo hæjl e·t nøj aa sæj tel. Æ haar for Resten hø·r, te hun er begynd aa ta hen som Graa·ndkok te Baajler, aa hinne Mand fe·sker nok en Graa·nd. Men tho de blywer kaski wal illywl te ledtajte mæ æ Fotjænnest, ka Æ te·nk. Aa de ka den Gammel jo e·t to·l.

Jens Peter han er jo no jengaang en skjønne Kannis, som Æ saa·fa·. Han flywwer jo op i Meldstaa·nd, saa en ajn jæn trowr, te si Lyw haar Ænd. Aa saa æ der jo aller en u·n Blodsdro·b i ham, naar endelig de kommer te æ Stø·k. Aa som no te aa gjø a·jr en Tjænnest, saa æ der jo e·t Maa· te ham, – Æ haa da fot mi Ka·fe der manne Gaa·ng, – nej, de er bare dæ to·ble Send, dæ rænd'er aa' mæ ham i Mældstaa·nd. Men tho hwa, enhver haa jo si·n.

Som no den ajn Daae, da Æ traf ham. Hans Hund – ja I kinner en jo: en bette bro·ge Raldt, – haaj hat i mæ en Par Da·w fa·r, – fæle, bette Raldt – aa de lo Æ ham saa wæ·d, fostaar sæ. Jens Peter war jo da osse hwepgal mæ de sa·m.

var den her datter jo ikke så gær på (= lysten efter). Hun vidste jo – af gammel skade, tænker jeg – at hun aldrig ville få nogen verdens ting for sit arbejde, så hun betakkede sig jo, som kun rimeligt er. Og at hendes mand holdt med hende, det er der jo heller ikke noget at sige til. Jeg har for resten hørt, at hun er begyndt at tage ud som medhjælper for kogekonen til bryllupper, og hendes mand fisker nok en smule. Men (tho) det bliver måske alligevel til temmelig lidt med fortjenesten, kan jeg tænke. Og det kan den gamle jo ikke tåle.

Jens Peter han er jo nu engang en herlig, sær fyr, som jeg sagde før. Han flyver jo op ind imellem, så en anden en tror, at ens liv har ende. Og så er der jo aldrig en ond blodstråbe i ham, når endelig det kommer til stykket. Og som nu til at gøre andre en tjeneste, så er der jo ingen måde med ham, – jeg har da fået min kaffe der mange gange, – nej, det er bare det rasende sind, der render af med ham ind imellem. Men (tho) hvad, enhver har jo sit.

Som nu den anden dag, da jeg traf ham. Hans hund – ja I kender den jo: en lille broget køter, – havde haft fat i mig et par dage før, – en fæl, lille køter – og det lod jeg ham så vide, forstår sig. Jens Peter var jo også hvipgal med det samme.

”Æ Hund æ i si Ræt,” swaar han mæ nok saa stongs. ”Do saat jo li·g sni’ øwwer æ Smæ·rer hæ Sønden, so· Æ. Aa dæ·r wel Æ no jængaang engen Gaang ha’. Si de wed æ Hund. Aa no wed do er osse. Aa gjør do er ti·er, si saa blywwer’e en Politisag.”

”Aah, wel do e·t ræ·nd aa ho·p,” sæjjer Æ saa. Do sku hældsæn nø·de mak dæ kru’s. – Haar do kaski ræn glæmt den haltræs Kroner, do skyller mæ fræ i Fywr. Læ do mæ fo dem. Di rækker laandt te en Bø·d.”

Si de ku han jo e·t ræt sæj nøj tæl.

”Men waa·r do dæ, te do ska e·t fo jæn osse,” sæjjer Æ saa ijæn, ”for blywwer Æ bjædt bare jæn Gaang tæl, saa ska Æ reele wees sørre for bode dæ aa di Hund.”

Si det ku han jo hæjl e·t ræt swaar nøj tæl. Men Æ tenker saammænd te han war saa gal, te han slæt e·t ku kom te U·er. Men tænk Jer saa –. Li·g mæ jæt flywwer han ski tæl aa rywwer en Knap a mi Wæst. – Ja, hwa tøws I. – Æ soe jo sørn ledt epo ham. Aa han so po mæ ijæn. Saa kam han te aa gre·nd. Aa saa gik Æ, for Æ war skam osse li·g weer. No ku han saa blyw staa·nd’en dær, saa læ·ng, han wild mæ mi Knap

”Hunden er i sin ret,” svarede han nok så stikkent (= arrigt). ”Du stak jo lige skråt over kløveren her sydfor, så jeg. Og der vil jeg nu engang ingen gang have. Se det ved hunden. Og nu ved du det også. Og gør du det tiere, se så bliver det en politisag.”

”Åh, vil du ikke rende og hoppe,” siger jeg så. Du skulle ellers nødigt makke dig krus (= hidse dig op). – Har du måske rent glemt de halvtreds kroner, du skylder mig fra i fjor. Lad du mig få dem. De rækker langt til en bøde.”

Se dét kunne han jo ikke rigtig sige noget til.

”Men pas du på, at du ikke skal få en også,” siger jeg så igen, ”for bliver jeg bidt bare en gang til, så skal jeg sandelig sikkert nok sørge for både dig og din hund.”

Se dét kunne han jo heller ikke rigtig svare noget til. Men jeg tænker såmænd at han var så gal, at han slet ikke kunne sige noget som helst. Men tænk jer så –. Lige med et flyver han sgi til at rive en knap af min vest. Ja, hvad mener I. – Jeg så jo sådan lidt på ham. Og han så på mig igen. Så kom han til at grine. Og så gik jeg, for jeg var skam også lige ved det. Nu kunne han så blive stående der, så længe han ville med min knap i sin hånd ...

i hans Haa·nd ... Ne·j Jens Peter æ no gue nok. Men de er da saa møj en li·de bette Raldt te Hund, han haar. Aa sørn nøj bette Skidt haar jo Tænd som Sy·l. – Æ war tælmæj i mi nueledes Baavser. – Da saa møj en fæle, bette Raldt.

Men hwa war'e no, wi snakker om fa·r. – De kam Æ hiel fræe. – Aa jo the de war jo de i Guer, da Jens Peter aa saa ham dæ hær Svigersøn skjænest om, huwidt Petrine sku go hæn aa lu·g eller e·t. Da war han no hældsens osse godt o·p i æ Wa·nd, ka I trow. Aa Æ stow der jo lissa stæ·l aa from ibaag we mi Bosk aa hø·r hwær jænneste Uer, dæ bløw saae. Tesidst ku di da slet engen Wæjn ko·m, saa toble war di bægge taaw. – Aa Æ gre·n jo, fostaar sæ.

”Æ Dætter æ mijn,” robt Jens Peter, ”aa Æ sæjr, te hun ska te Kræjstens aa lu·g.”

”Æ Kjælling æ mijn. Aa Æ sæjjer, te hun ska e·t te Kræjstens aa lu·g.”

”Jow.”

”Nej.”

”Jow.”

”Nej.”

Nej, Jens Peter er nu god nok. Men det er da så meget en led lille køter, han har. Og sådan noget bitte skidt har jo tænder som syle. – Jeg var endda i mine nogenlunde pæne bukser. – Da så meget en fæl, bitte køter.

Men hvad var det nu, vi snakkede om før. – Det kom jeg helt fra. – Åh jo det var jo det i går, da Jens Peter og så ham den her svigersøn skændtes om, hvorvidt Petrine skulle gå hen og luge eller ikke. Da var han nu ellers også godt oppe i vandene (= meget rasende), kan I tro. Og jeg stod der jo lige så stille og from bag ved min busk og hørte hvert eneste ord, der blev sagt. Til sidst kunne de da slet ingen vegne komme, så rasende var de begge to. – Og jeg grinte jo, forstår sig.

”Datteren er min,” råbte Jens Peter, ”og jeg siger, at hun skal hen til Krestens og luge”.

”Kællingen (= konen) er min. Og jeg siger, at hun ikke skal hen til Krestens at luge.”

”Jo.”

”Nej.”

”Jo.”

”Nej.”

”No for wi si’.”

”Ja, no for wi hulemæ si’.”

”De æ mijn Dætter.”

”De æ mijn Kjælling.”

Aa sørn bløw di we’. Di hujjer aa skre·g aa stjamper i Jowr, aa Band-saa de blaa·nt om dem. Aa Æ grend jo li·fræm hø·t i Mældstaa·nd. Men de hø·r di slæt e·t, saa bandtoble wa di. Men saa li·g mæ jæt kam Jens Peters Kuen u·r fræ jæn aa æ Aa·gdaer. Æ tenker saamænd, te hun haa stajn deri·nd en Stør aa høt o dæ hær Kom te Ræ·t. Hun tald te Ka·fe, ræt som war der aller nue Ting we·r. Hind æ di ski røj for begge tow. Aa si saa fald æ Wind jo mæ de sa·m, aa di lest ind lissaa stæ·l... Aa ledt ætter kam Æ jo osse frem – lissaa stæ·l, fostaar sæ – aa gik ind aa fæk osse mi Ka·fe.

Men si no, da wi snakker om Ka·fe, saa mendner’e mæ for Ræsten om nøj, som Æ høt aa·p te æ Sme’s i Enteguja·s.

Jow si Jens Peter haaj nok wæt en Krom swijren for en Par Awtener sijn. Aa ham aa saa Niels Ajsen – dæ nok osse haaj æ Hommel i æ Øer – war da saa kommen i Følle hjæmaj. Niels Ajsen æ jo guenok

”Nu får vi se.”

”Ja, nu må vi huleme se.”

”Det er min datter.”

”Det er min kælling (= kone).”

Og sådan blev de ved. De hujede og skreg og stampede i jorden, og bandede så det blånede (= røg) om dem. Og jeg grinede jo ligefrem højt ind imellem. Men det hørte de slet ikke, så vildt rasende var de. Men så lige med et kom Jens Peters kone ud fra en af ladedørene. Jeg tror såmænd, at hun har stået derinde en stykke tid og hørt på det her skænderi. Hun kaldte til kaffe, ret som var der aldrig noget i vejen. Hende er de sgi bange for begge to. Og se så lagde vinden sig jo med det samme, og de listede ind ligeså stille ... Og lidt efter kom jeg jo også frem – ligeså stille, forstår sig – og gik ind og fik også min kaffe.

Men se nu, da vi snakker om kaffe, så minder det mig forresten om noget, som jeg hørte oppe hos smedens i forgårs aftes.

Jo se, Jens Peter havde nok været en smule svirende for et par aftener siden. Og ham og så Niels Andersen – der nok også havde humlen i øret (= havde sviret), – var da så kommet til at følges ad hjemad. Niels Andersen er

nøj taalle ier, wed I, men de er da osse en slem taer Kaa·l teli·gmæj, ka I trow. Aa han gik da saa dæ·r aa haa·j hans Spæl a Jens Peter, der snaar war saa gal, te han fløjt, aa snaar saa bewæger, te han ro·l weer. Tesidst bløw'er ham da illiwaller for graa·w. – ”Do er en – – – .” – Nej, huhu –, der æ Ba·r teste·, sier Æ, saa Æ kremper mæ wer aa sæ·j, hwa han kaldt Niels Ajsen. Aa Niels Ajsen swaar ham jo liesaa send'e.

”Hwa sæjjer do,” skreg Jens Peter.

”Æ sæjjer, te Æ trowr, te de trækker op te uen Wæjle.”

Saa fæk Nils Ajsen sæ en Lu·sing. Men si de sku Jens Peter jo no illywl e·t ha gjow. For fa·r han saa møj som fæk Ti' te aa draaw hans Aa·nd, lo' han der, osse lissaa laang han war, o æ Jowr, aa Niels Ajsen saat sæ lissaa stæ·l aa rolle te Ræ·t skræws øwwer æ Brøst a ham. Han saa aller en Uer, saad der bare lissaa send'e, aa ledt ætter ga han sæ te aa sjø·ng en Sa·lm.

Jens Peter lo' skam da osse pæ·n stæ·l aa høt oer. – Der war jo snaar hæjl e·t andt aa gjør. – Men da saa dæ hær Forestælling haaj waa·r en Stø·r, aa Niels Ajsen li·g haaj fot begynd o en ny Sa·lm, –

jo godt nok noget forsigtig i det, ved I, men det er da også en slem tør karl tillige med, kan I tro. Og han gik da der og havde sit spil med Jens Peter, der snart var så gal, at han fløjtede, og snart så bevæget, at han græd ved det. Til sidst blev det ham alligevel for groft. – ”Du er en – – – .” – Nej, uha –, der er børn til stede, ser jeg, så jeg krymper mig ved at sige, hvad han kaldte Niels Andersen. Og Niels Andersen svarede ham jo lige så sindigt.

”Hvad siger du,” skreg Jens Peter.

”Jeg siger, at jeg tror, at det trækker op til ondt vejr.”

Så fik Niels Andersen sig en lussing. Men se det skulle Jens Peter jo nu alligevel ikke have gjort. For før han så meget som fik tid til at trække vejret, lå han der, også lige så lang han var, på jorden, og Niels Andersen satte sig lige så stille og roligt til rette skrævs over brystet af ham. Han sagde aldrig et ord, sad der bare lige så sindigt, og lidt efter gav han sig til at synge en salme.

Jens Peter lå skam da også pænt stille og hørte på det. – Der var jo snart heller ikke andet at gøre. – Men da så den her forestilling havde varet et stykke tid, og Niels Andersen lige havde fået begyndt på en ny salme, – den

den fø·st haaj we·s hat ølle Wæs, ætter hwa æ Sme saa· – ja saa war Jens Peter da osse kommen po bæjjer Tanker, lud'er tæl. Aa hans Ga·l war skam osse gon øwwer.

”Wed do, hwa Æ just legger aa kommer i Tanker om, bette Niels,” sæjjer han saa li·g mæ jæt. – Jow, si hwis do no wil følle mæ mæ hjem, saa wil Æ gi æ Ka·fe.”

Aa saa re·st di dem osse op bægge taaw aa fullest nok saa pæ·n aj hjem te Jens Peters.

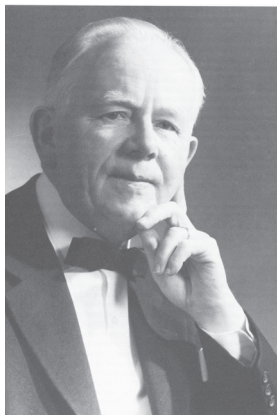
Ja, bette Folkens. Ka·fe æ no en gue Teng hæ·r i denne Werden.” – Hæ·r gre·nd æ Salmaager, aa wi ajjer grend osse. For der æ jo e·t Maa·g te beslaaen Kaa·l. Aa saa mot Mu·er jo hen i æ Kykken for aa la·w en Tor egstra gue Ka·fe te wos hwæjæn.

første havde vist haft elleve vers, efter hvad smeden sagde – ja så var Jens Peter da også kommet på bedre tanker, lod det til. Og hans vrede var skam også gået over.

”Ved du, hvad jeg lige ligger og kommer i tanker om, bitte Niels,” siger han så lige med et. – ”Jo, se hvis du nu vil følge med mig hjem, så vil jeg give kaffen.”

Og så rejste de sig også op begge to og fulgte nok så pænt ad hjem til Jens Peters.

”Ja, bitte folkens. Kaffe er nu en god ting her i denne verden.” – Her grinede sadelmageren, og vi andre grinede også. For der er jo ikke magen til beslagen (= fiffig) fyr. Og så måtte mor jo ud i køkkenet for at lave en tår ekstra god kaffe til os alle.

Spørg ”Skautrup”

Afslutningsvist bringer vi et spørgsmål, vi har modtaget på Jysk Ordbogs redaktion, sammen med vores svar:

Molske

En henvendelse lyder sådan her: ”Vi kom til at tale om gamle ord og deres betydning. En af os kunne mindes at have hørt ordet *molske* eller *moltske* i sine bedsteforældres hjem i 1960’erne. Ordet skulle betyde: at smuldre, at nedbrydes eller lignende. Har selv prøvet at opspore ordet og dets betydning, men har ikke kunne finde ordbøger langt nok tilbage i tiden. Har måske været brugt på landet?”

Svar fra Viggo Sørensen:

Ordet *molske* har vi her på Jysk Ordbog mange indberetninger om, tæt fra Sydvestjylland (egnen fra Ringkøbing fjord og ned til Esbjergkanten), lidt mere spredt fra i Midtvestjylland (op til Agger) og i det sydøstlige Sønderjylland (lige inden for Sundevad).

Ordet bruges især om træ, der trøsker, rådner, muldner, opløses i småstykker (pga. fugt); men også om sten som smuldrer (fx i frost) el. rådne tænder; ja selv om stof, der skørner, ses ordet brugt. Det er beslægtet med *mulden*, *muldet*.

Samme ordrod genfindes også med andre afledningsendelser, men stort set samme betydning, fx *mulstre* (i det midtøstlige Sønderjylland og *multne* (i Sydøstjylland, fra Silkeborg og Samsø ned til Kolding).